

Voiko pahan valita?

Syntiinlankeemuksen tulkinta varhaisessa luterilaisuudessa

JUSSI KOIVISTO

JOHDANTO

Genesiksen kolmas luku on yksi tunnetuimmista kertomuksista kristinuskon aatehistoriassa. Muun muassa Paavali viittaa kyseiseen kertomukseen Roomalaiskirjeessään (5:12–21), jossa hän kuvaa sitä, kuinka synti tuli maailmaan yhden ihmisen kautta. Genesiksen kolmas luku onkin otsikoitu vuoden 1992 Kirkkoraamatussa ”Syntiinlankeemuskertomukseksi” (jakeet 1–19) ja ”Karkotukseksi paratiisista” (jakeet 20–24). Vaikka kyseisessä kertomuksessa ei mainitakaan eksplisiittisesti sanaa synti, voi sitä nimittää syntiinlankeemuskertomukseksi. Siinä nimittäin kuvataan, kuinka ensimmäiset ihmiset rikkoivat käärmeen johdatuksesta Jumalan ainoa käskyä vastaan. Näin ollen on vaikeaa keksiä kertomukselle osuvampaa nimitystä – syntihän (hepr. חַטָּאת, kr. ἁμαρτία, lat. *peccatum*) tarkoittaa sananmukaisesti myös syyllisyyttä tai rikkomusta.¹

Genesiksen kolmannen luvun on nähty, esimerkiksi länsimaisessa aatehistoriassa, kuvaavan ihmisen traagista eroa Jumalasta. Usein nimenomaan ihminen on ymmärretty aktiiviseksi osapuoleksi: ihminen käänsi selkensä Jumalalle syömällä kiellettyä puusta. Esimerkiksi nykyinen katolisen kirkon katekismus korostaa, että lankeemuksen alkuperäinen syy oli ihmisessä. Vaikka katekismus toisaalta tuokin esille, että Paholainen (ei siis käärme) houkutteli ensimmäiset ihmiset haluamaan olla kuin Jumala tai jopa Jumalaa parempia, mutta kuitenkin ”ilman Jumalaa, Jumalan edessä ja olematta Juma-

lan mukainen”, korostaa kertomus ihmisen valintaa. Se puhuu muun muassa ensimmäisten ihmisten tottelemattomasta valinnasta ja siitä, kuinka ihminen ”valitsi itsensä Jumalan yli ja Häntä vastaan vastoin hänen luotuisuuden statuksensa asettamia vaatimuksia ja siten vastoin hänen omaa hyvänsä”. Katekismuksen mukaan ihminen käytti tällä tavoin väärin vapauttaan.² Katolisen kirkon katekismuksessa korostuu voimakkaasti ihmisen autonomisuus, johon kuuluu mahdollisuus valita hyvän ja pahan välillä. Tämä näkyy myös vuodelta 1546 peräisin olevista Trenton kirkolliskokouksen dekreeteistä, joissa korostetaan nimenomaan Aadamin rikkomusta ja tuodaan esille, että kasteen jälkeen ihmiseen jää *concupiscentia* tai kiihoke syntiin, johon ihminen voi olla suostumatta.³

Nykyisessä Suomen evankelis-luterilaisen kirkon katekismuksessa ei tarkastella Genesiksen kolmatta lukua.⁴ Tämä on kuitenkin ymmärrettävää, koska suomalainen katekismus on huomattavasti suppeampi kuin nykyinen katolisen kirkon katekismus. Sen sijaan (suomalaisten) luterilaisten virallinen tulkinta Genesiksen kolmannesta luvusta perustuu lähinnä Raamattuun ja evankelis-luterilaisen kirkon tunnustuskirjoihin (ks. kirkkolaki 1:1; kirkkojärjestys 1:1). Tunnustuskirjoissa ja myös Martti Lutherin tulkinnassa, johon esimerkiksi tunnustuskirjoihin kuuluvan Yksimielisyyden ohjeen käsitykset perustuvat, ihmisen aktiivisuus jää taka-alalle ja erilaiset ihmisen ulkopuolelta tulevat voimat toimivat varsinaisina lankeemuksen aikaansaajina. Tässä myös piilee ratkaiseva ero luterilai-

suuden ja katolisuuden välillä. Toisin kuin katolisuudessa varhaisten luterilaisten mukaan ihminen ei voinut valita pahaa, vaan paha Jumalan salatusta sallimuksesta valitsi ihmisen.

Käyttäessäni tässä yhteydessä termiä varhaiset luterilaiset viittaa Lutheriin ja Yksimielisyyden ohjeeseen. On kuitenkin hyvä muistaa, että Lutherin työtoveri Philipp Melanchthon ei ollut läheskään niin monergistinen⁵ kuin Luther eikä kannattanut yhtä suoraviivaisesti Jumalan suvereniteettia ihmisen ja Jumalan välisessä yhteistyössä eli synergiassa (tai kooperaatiossa). Kysymystä missä määrin Melanchthon ja hänen seuraajansa erosivat Lutherista ei ole mahdollista tarkastella yksityiskohtaisemmin tässä artikkelissa. Sen sijaan käytän lähteenäni niitä dokumentteja, jotka ovat olleet myös myöhemmälle luterilaisuudelle merkittävässä ja virallisessa asemassa: Yksimielisyyden ohje ja Lutherin vuosina 1535–1545 pitämien Genesis-luentojen toimitettu laitos (WA 42–44), johon Yksimielisyyden ohje viittaa kantansa tueksi.

LUTHERIN TULKINTA SYNTIINLANKEEMUKSESTA JA PAHUUDEN ALKUPERÄSTÄ

Tutkimushistoria

Lutherjahrbuch-aikakauskirja on ilmestynyt vuodesta 1919 lähtien vuosittain lukuun ottamatta joihtakin väli vuosia toisen maailman sodan aikoihin. Aikakauskirjan loppuun on lueteltu erinäisiä kategorioita Lutheriin liittyvistä julkaisuista. Yksi kategoria koostuu Lutherin teologiasta tehdystä tutkimuksesta ja sen osa-alueista. Kahlaamalla kaiken Lutherista tehdyn tutkimuksen vuodesta 1919 lähtien saa hyvän kuvan siitä, mitkä teemat painottuvat ja toistuvat vuodesta toiseen. Lutherin käsitys vanhurskaudesta ja vanhurskauttamisesta on yksi toistuvista teemoista. Sen sijaan on outoa, että Lutherin käsitystä perisynnistä tai Genesiksen kolmannesta luvusta ei ole juuri tutkittu – ei ainakaan ihmisen valinnan vapauden näkökulmasta.⁶ Myöskään Yksimielisyyden ohjeen tulkinnasta Genesiksen kolmannesta luvusta ei ole aiempaa selvitystä.

Joitakin aihepiiriin läheisesti liittyviä tutkimuksia on kuitenkin olemassa. Suomalaisille teologeille tunnetuin lienee Eero Huovisen tutkimus *Kuolemattomuudesta osallinen: Martti Lutherin kuoleman teologian ekumeeninen perusongelma* (1981). Huovisen tutkimus keskittyy lähinnä lankeemusta edeltäneeseen kuolemattomuuden tilaan paratiisissa, joten se ei käsittele Lutherin tulkintaa Genesiksen kolmannesta luvusta.⁷

- 1 Liljeqvist 2004, 145; Lust, Eynikel & Hauspie 2003, 31; Georges 1998, 1526. On myös syytä huomata, että synti mainitaan eksplisiittisesti ensimmäisen kerran heti neljännessä luvussa (4:7), joka käsittelee Kainia ja Aabelia sekä ensimmäistä veljessurmaa. Lisäksi esimerkiksi latinankielisessä Vanhassa testamentissa mainitaan sanan *peccatum* eri johdannaiset eksplisiittisesti kaikkiaan 460 kertaa ja Uudessa testamentissa 232 kertaa (ks. BP)! Näin ollen synti kuuluu keskeisenä käsitteenä Raamatun terminologiaan. Kaikki eksegeetit eivät ole olleet tyytyväisiä jakeiden 1–19 muodostaman kokonaisuuden kuvaamiseen syntiinlankeemukseksi. Näin esim. Räisänen 2006, 152 ja Arnold 2009, 62. En kuitenkaan keksi parempaakaan kuvausta tarinalle, jossa ensimmäiset ihmiset ja käärme rikkovat Jumalan ainoata käskyä, kieltoa tai varoitusta (”Älkää syökö sen hedelmiä, älkää edes koskeko niihin, ettette kuolisi.”) ja tulevat sen vuoksi osallisiksi myös erilaisista vaivoista. Tämän ja vakiintuneen käytännön sekä selvyuden vuoksi tässä artikkelissa kuvataan koko kyseistä kertomusta mukaan luettuna jakeet 20–24 (syntiin)lankeemuskertomukseksi.
- 2 CCC (390–391, 397–398), 110, 112.
- 3 CDDCT, 17.6.1546 (84–88), *Decretum de peccato originali/Degree concerning Original Sin*.
- 4 SELK.
- 5 Teinonen (1999, 215): ”monergismi (kr. *monos*, ’yksin’, ’ainoa’, *ergon*, ’teko’, ’työ’), oppi Jumalan yksinvaikutavuudesta kääntymyksessä: *Deus convertit hominem*, Jumala käänn(nyt)tää ihmisen, joka on vain *subiectum convertendum*, kääntymyksen kohde. Monergisti, m:n kannattaja, monergistinen, m:n mukainen. Vastk. synergismi.”
- 6 Ks. lisää Lutherin syntikäsitteestä vuonna 2007 ilmestyneestä Lubomir Batkan väitöskirjasta *Peccatum radicale: Eine Studie zu Luthers Erbsinndeverständnis in Psalm 51*. Kyseisessä tutkimuksessa Batka ei viittaa lainkaan Lutherin Genesis-kommentaarini ja siinä olevaan tulkintaan Genesiksen kolmannesta luvusta, vaan keskittyy Psalmin 51 tulkintaan, kuten otsikostakin käy ilmi.
- 7 Viime aikoina Lutherin *Genesis-kommentaarista* on julkaistu eräitä muita mielenkiintoisia tutkimuksia. Ks. esim. Schwanke 2004.

Viime vuosina on ilmestynyt muutamia tutkimuksia Lutherin Genesis-luennoista, joissa sivutaan myös hänen tulkintaansa ”syntiinlankeemuksesta”. Ulrich Asendorf tarkastelee teoksessaan *Lectura in Biblia: Luthers Genesisvorlesung* (1535–1545) Lutherin Genesis-luennoissa esittämää tulkintaa ja ottaa huomioon myös Genesisin myöhemmät kertomukset (mm. vedenpaisumuksen). Asendorf esittää, että hyvän- ja pahantiedon puu itsessään ei ollut Lutherin mukaan vahingollinen, vaan se muuttui sellaiseksi vasta kun ensimmäiset ihmiset rikkoivat Jumalan käskyn. Lisäksi Asendorf huomauttaa, että Luther esittää luennoissaan myös näkemyksen, jonka mukaan hyvän- ja pahantiedon puu olisi voinut sijaita samalla paikalla kuin Golgata: näin kuolema ja kirous sekä elämä ja pyhyys olisivat vastanneet toisiaan. Lutherin mukaan paratiisin tarkkaa sijaintia ei ole enää mahdollista jäljittää ja se olisi voinut sijaita aivan hyvin myös jossain muualla. Asendorf esittää myös tämän artikkelin kannalta mielenkiintoisia huomioita. Hänen mukaansa Saatana⁸ ”pervertoi” ihmisen ymmärryksen siten, että tämä epäilee Jumalan tahtoa. Samoin se turmelee ihmisen parhaimman tahdon ja ihmisestä tulee suhteessa Jumalaan kapinallinen. Tällainen ymmärryksen ja tahdon turmelus johtaa siihen, että ihminen ottaa omenan⁹ puusta ja maistaa sitä. Tämän perusteella Asendorf summaa Lutherin käsityksen: ”Epäuskosta tai epäilyksestä Sanaa ja Jumalaa kohtaan seuraa kaikki pahuus.”¹⁰ Asendorf ei kuitenkaan tarkastele Lutherin tulkintaa lankeemuksesta tämän enempää ihmisen aktiivisuuden tai kausaalisuuden näkökulmasta.

Uusimpia Lutherin Genesis-luentoja käsitteleviä tutkimuksia on John A. Maxfieldin *Luther's Lectures on Genesis and the Formation of Evangelical Identity* (2008). Maxfield sivuaa Lutherin tulkintaa Genesisin kolmannesta luvusta tarkastellessaan Lutherin käsityksiä kirkon historiasta. Maxfieldin tutkimuksen perusteella Luther ”tiivisti koko ihmisen historian kirkon historiaksi Jumalan ja Paholaisen välillä”. Tämä taistelu kirkosta Jumalan ja Paholaisen välillä alkoi jo Genesisin kolmannen luvun ensimmäisistä jakeista.¹¹

Mickey Leland Mattox sekä Kristen E. Kvam ovat viime vuosikymmeninä tehneet tutkimuksia, jotka liittyvät läheisesti Lutherin tulkintaan Genesisin kolmannesta luvusta. He ovat keskittyneet erityisesti sukupuolisuuteen (gender) sekä naiseuteen liittyviin kysymyksiin.¹² Näistä tutkimuksista kattavin on Mickey Mattoxin väitöskirja ”*Defender of the Most Holy Matriarchs*”: *Martin Luther's Interpretation of the Women of Genesis in the Enarrationes in Genesis, 1535–1545* (2003), josta käy ilmi tärkeitä pääpiirteitä Lutherin Genesisin kolmannen luvun tulkinnasta.

Mattox tarkastelee ensimmäisessä pääluvussa otsikolla ”Temptation and Fall” nuoren Lutherin Genesisin kolmannen luvun tulkintaa. Tässä kohtaa Mattox keskittyy lähinnä analysoimaan, millä tavoin Luther ymmärsi Aadamin ja Eevan¹³ lankeemuksen. Lutherin mukaan Eeva lankesi käärmeen suostuttelun ja Adam taas sekä käärmeen että Eevan suostuttelun tähden. Kumpikin ensimmäisistä ihmisistä lankesi ensin epäilyyn ja sitten epäilystä epäuskoon, joka Lutherin mukaan oli suurin synti. Mattox käsittelee myös erityisesti Eevan lankeemusta Lutherin Genesis-luentojen (1535–1545) perusteella. Analyysin mukaan Lutherin tulkinnassa tapahtuu muutos suhteessa hänen aiempiin kommentteihin. Nuori Luther esitti, että käärmeen aiheuttamasta petoksesta huolimatta Eeva toimi lähinnä hereetikon esikuvana. Sen sijaan Genesis-luennoissa hereetikon perustyyppinä toimiikin Eevan sijasta Saatana, joka vääristeli Jumalan sanaa samaan tapaan kuin Areios. Vanhempi Luther ei myöskään korosta Eevan alemmuutta suhteessa Aadamiin, vaan heidän välistään tasa-arvoa. Lutherin mukaan Saatana johti sanoillaan Eevan epäuskoon samalla tavoin kuin Jumala synnyttää sanoillaan uskon. Tähän liittyen Mattox viittaa Genesis-luontoihin seuraavasti: ”Hän joi Saatanan myrkyä korvillaan; hän ojensi kätensä kiellettyyn hedelmään; ja hän söi sen suullaan.” Mattoxin mukaan lainaus kuvastaa, kuinka Lutherin mukaan Eeva johdettiin helposti jumalallisen positiivisen lain rikkomiseen, koska hänellä ei enää ollut uskoa.¹⁴ Mattox ei kuitenkaan kehittele tätä antropologisesti mielenkiintoista kohtaa enempää.

Paholaisen myrky ja ensimmäisten ihmisten lankeemus

Lutherin Genesis-luennoilla on ollut merkittävä vaikutus myöhempään luterilaisuuteen – muutenkin kuin *Yksimielisyyden ohjeen* osalta. Esimerkiksi Eero Huovinen toteaa tutkimuksessaan, että kyseistä teosta pidettiin aikoinaan yleisesti Lutherin teologisena ”testamenttina”. Myös Luther itse tiedosti, että kyseinen teos jäisi hänen viimeiseksi suureksi työksi. Tämä käy ilmi esimerkiksi vuodelta 1535 otetusta lainauksesta: ”Tämän jälkeen tulemme selittämään Genesisistä niin kauan kuin Jumala pidentää elämäämme, jotta sitten lopulta onnellisesti kuolisimme Jumalan sanassa ja teoissa –”.¹⁵ Koska myös *Yksimielisyyden ohje* arvostaa Lutherin Genesis-luentoja, on selvää, että kyseessä on luterilaisuudelle merkittävä teos.

Lutherin Genesis-luentojen merkittävän aseman lisäksi ne ovat mielenkiintoinen tutkimuskohde, koska ne antavat laajan ja moniulotteisen kuvauksen ihmiskunnan ja maailman ensimmäisistä vaiheista.¹⁶ Luentojen lukeminen on ajoittain haasteellista siinä käsiteltävien teemojen moninaisuuden ja laajuuden vuoksi. Luther liittyy jossain määrin keskiaikaiseen *enarratio*-perinteeseen, joka oli tyypillistä luostareissa ja johon kuuluivat olennaisena osana laajamittaiset kertomukset, kuten *enarratio*-sanastakin (suom. selitys, suullinen luennointi tai tulkinta)¹⁷ käy ilmi. Luentojen toimitettu versio onkin osin otsikoitu keskiaikaisen *enarratio*-perinteen mukaisesti: *Enarratio in I. Cap. per reverendum Patrem Dominum D. Mart. Lutherum in Schola Wittenbergensi, In Genesin Enarrationum Reverendi Patris Domini Doctoris Martini Lutheri, bona fide et diligenter collectarum, per Vitum Theodorum*. Vaikka Genesis-luentojen toimitettu versio on Lutherin pisin työ, se ei ole erityisen laaja suhteessa keskiaikaiseen *enarratio*-perinteeseen.¹⁸

8 Tässä artikkelissa käytän Saatanasta myös termejä Paholainen ja Perkele (vrt. saks. Teufel, lat. *diabolus*), koska Lutherin ja varhaisten luterilaisten mukaan kyseessä oli yksi ja sama olento.

- 9 Asendorf (1998) puhuu omenasta (Apfel). Luther kuitenkin esittää esimerkiksi kohdassa WA 42, 122 (10–19), että kyseessä oli hedelmä eli latinaksi *pomum*.
- 10 Asendorf 1998, 328. Asendorf käsittelee lankeemusta sivuilla 327–346, ks. erit. s. 334, 342. Lutherin käsitys, jonka mukaan Golgata ja paratiisi olisivat olleet samassa paikassa, on maantieteellinen mahdottomuus. Ks. tark. Wenham (1987, 66), josta käy ilmi mm., että Eedenin sijainnista on käyty runsaasti keskustelua. Wenhamin mukaan vähiten ongelmia sisältää teoria, jonka mukaan Eedenin puutarha sijoittuu Persianlahden kärkeen. Toisaalta paratiisin sijaintiin on usein liitetty vahvaa vertauskuvallisuutta. Myös Luther liittyy paratiisiin tällaisia elementtejä ja ajattelee, että paratiisi on hävinnyt ja tuhoutunut vedenpaisumuksen seurauksena, vaikka hän toisaalta ajattelee, että kyseessä oli myös konkreettinen paikka: WA 42, 66 (28)–69 (32), 74 (3)–77 (20).
- 11 Maxfield 2008, 147–157.
- 12 Ks. mm. Bell 2005, 159–184; Kvam, Scheering & Ziegler (eds.) 1999; Kvam 2004; Kvam 1992; Mattox 2003; Mattox 2009. Lisäksi monet Luther-tutkijat ovat lyhyesti sivunneet Lutherin tulkintaa Genesisin kolmannesta luvusta, ks. esim. Kolb 2009, 106–109. Lisäksi esimerkiksi Augustinuksen tulkinta on kiinnostanut tutkijoita viime vuosina, ks. esim. Greene-McCreight 1997; Kim 2006.
- 13 Huomaa, että alkuperäisessä tekstissä ensimmäinen nainen saa nimen Eeva vasta lankeemuksen jälkeen (Gen. 3:20: ”Mies antoi vaimolleen nimeksi Eeva, sillä hänestä tuli kaikkien ihmisten kantaäiti.”)
- 14 Mattox 2003, 54–57, 92–98. Vrt. WA 42, 122 (31–32), 139 (41)–140 (8). Ks. käärmeen aiheuttamista harhoista myös Midelfort 1999, 93. Midelfortin (1999, 94) mukaan Luther ajatteli, että ensimmäiset ihmiset eivät olleet vain Saatanan huiputtamia, vaan myös riivaamia.
- 15 Laina Huovinen 1981, 20–23. Ks. myös Maxfield 2008, jossa erinomainen ja yksityiskohtainen johdanto Lutherin Genesis-luontoihin. Maxfield tuo esille (s. 8) myös Erich Seebergin vuonna 1932 tekemän huomion, jonka mukaan luterilainen teologia perustuu aina uudelleen ja uudelleen Genesis-luentojen editioon. Maxfieldin mukaan tämä moderni arvio kuvaa sitä innokkuutta, millä Lutherin luennot aikoinaan 1500-luvulla julkaistiin ja millaisen vastaanoton niiden julkaiseminen sai. Maxfield ei kuitenkaan ota itse kantaa siihen, oliko innokkuus aiheellista vai ei.
- 16 WA 42–44. Latinankielinen toimitettu laitos on noin 2 000 sivun mittainen.
- 17 Röser 1998, 2416.
- 18 Maxfield 2008, 23; WA 42, 3 (12–14), 429 (1–3). Ks. myös Hagen 1993, 49–66, erit. s. 57–58, 64; Mattox 2003, 2; Maxfield 2008, 7: ”The first volume of his Genesis lectures, entitled *In primum librum Mose enarrationes*, appeared in 1544 and contained Luther’s own preface and postscript; thus his acceptance of the volume was not tacit but clearly articulated.”

Genesis-luentojen kuvaukset ensimmäisten ihmisten lankeemuksesta sisältävät värikkäitä ja kertomuksellisia elementtejä. Lutherin mukaan lankeemuksen varsinainen syyllinen ei ollut ihminen vaan Saatana, joka käytti Jumalan sallimuksesta välineenään käärmettä johdattaessaan ensimmäisiä ihmisiä lankeemukseen. Lankeemuksen ”arkkitehti” eli Saatana riivasi käärmeen, jota kutsuttiin jo ennen riivausta paratiisin kavalimmaksi eläimeksi. Lutherin mukaan riivauksen myötä käärmeen oveluus kohoaa jopa sen luonnollista viekkautta vahvemmaksi ominaisuudeksi. Koska Paholaisen henki siis riivaa ja ottaa käärmeen valtaansa, se ei ole enää alistettu ihmisen käskyvaltaan kuten muut paratiisin eläimet. Käärme sopi Paholaisen juoniin myös siksi, että se oli Lutherin mukaan ennen lankeemusta kaunis (ja jopa kaunein) pieni eläin, joka ennen lankeemusta ja sitä seuranneita rangaistuksia ”käveli pystyssä kuin kukko”¹⁹ ja käytti ravinnokseen paratiisin hedelmiä. Lankeemusta seuranneiden rangaistusten seurauksena käärme joutui maatelemaan sekä syömään tomua, lisäksi se muuttui ulkonäöltään suomuseksi ja myrkylliseksi.²⁰

Luther pyrkii tulkinnallaan Saatanan riivaamista käärmeestä selvittämään, minkä vuoksi ihmisen hallintaan annettu eläin (vrt. Gen. 1:26) pystyi huijaamaan ja johdattamaan ihmisen lankeemukseen. Lutherille Saatana oli luonteva selitys ihmisen lankeemukselle, koska Raamatun joissain kohdissa viitataan Paholaiseen käärmeenä (esim. Luuk. 10:17–20; Ilm. 12:9), tosin Luther itse ei viittaa näihin kohtiin.

Lutherin mukaan Saatana riivasi käärmeen, jotta se saisi taitavasti esitettyjen sanojensa avulla Eevan näkemään puun synnillisessä valossa. Saatana sai aikaan lankeemuksen jäljittelemällä Jumalaa ja väärentämällä tämän sanaa. Nämä sanat ja uudenlainen opetus johtivat ihmisen epäuskoon ja eroon Jumalan käskyn tottelemisestä. Lutherin mukaan Saatanan riivaama käärme ikään kuin ihmisen huomaamatta ”maalasi” sanoillaan uuden ja vääristyneen kuvan Jumalasta. Eevan oli siten äärimmäisen vaikea havaita tällainen juoni, koska Saatanan riivaama käärme väitteli Jumalan tahdosta ja asetti vastapainoksi ”Jumalan, seurakunnan ja Jumalan

kansan nimen”. Saatana ei käskenyt olemaan tottelematon selvemmin havaittaville kielloille, joita olisivat olleet muun muassa huorin tekeminen ja murha. Houkuttelu tällaisiin karkeisiin synteihin olisi nimittäin ollut niin läpinäkyvää, että se olisi tuskin jäänyt huomaamatta ensimmäisiltä ja vielä viattomuuden tilassa eläviltä ihmisiltä. Sen sijaan sellaisen juonen, joka sisältää uuden käsityksen ja kuvan Jumalasta, olisi ainoastaan terävin hengen arvostelukyky pystynyt paljastamaan. Esimerkkinä riittävän terävästä arvostelukykyvästä Luther mainitsee Kristuksen, joka pystyi muun muassa vastustamaan Saatanan aiheuttamaa houkutusta hypätä temppelein harjanteelta.²¹

Lutherin mukaan ihmisellä ei yksinkertaisesti ollut riittävää hengellistä kapasiteettia (eli yhtä terävää arvostelukykyä kuin Kristuksella) vastustamaan Saatanan älykkyyttä. Luther näyttää oletavan, että myös muut käskyt olivat tuttuja ensimmäisille ihmisille. Tällainen tulkinta on kuitenkin ongelmallinen. Genesisin teksti ei anna mitään viitteitä siihen, että ennen lankeemusta olisi ollut olemassa muita käskyjä kuin kielto syödä hyvän- ja pahantiedon puusta. Lutherin manitsemat muut käskythän annetaan vasta Exoduksessa (Ex. 20:13–14). Toisaalta on muistettava, että Lutherin tulkinnan taustalla on mitä ilmeisimmin ollut käsitys, jonka mukaan viattomuuden tilassa eläneet ensimmäiset ihmiset olisivat huomanneet sellaiset karkeat rikkomukset, jotka olisivat tuhonneet Jumalan luomistyötä. Toisin sanoen Luther todennäköisesti ajatteli moraalin ja siihen liittyvien käskyjen olevan universaaleja ja ajattomia siten, että synnin tekeminen ei koskaan kuulu Jumalan varsinaiseen luomistyöhön.

Lutherin tulkinnan mukaan lankeemus tulee siis ikään kuin ihmisen ulkopuolelta Paholaisen riivaaman käärmeen kautta. Luther jopa toteaa, että Paholainen aloittaa väittelyn, joka johti lankeemukseen. Lutherin mukaan Eeva pystyy aluksi vastustamaan kiusausta vetoamalla Jumalan sanaan: ”Me syöme niiden puiden hedelmiä, jotka ovat paratiisissa. Sen sijaan siitä puusta, joka on Paratiisin keskellä, on Jumala käskenyt meitä, ettemme söisi emmekä koskisi siihen, ettemme *ehkä* (forte) kuulisi.” (Gen. 3:2–3). Lutherin mukaan Eevan sanoista on kuitenkin

kin syytä huomata, että hän on lisännyt Jumalan ehdottomaan kieltoon ja uhkaukseen sanan *ehkä*. Alkuperäinen Jumalan kieltohan oli: ”Herra Jumala sanoi ihmiselle: ’Saat vapaasti syödä puutarhan kaikista puista. Vain siitä puusta, joka antaa tiedon hyvästä ja pahasta, älä syö, sillä sinä päivänä, jona siitä syöt, olet kuoleman oma.’” (Gen. 2:16–17; KR 1992.)²²

Ehkä-sanan lisääminen on Lutherin mukaan osoitus siitä, että Paholainen on jo saanut aikaan synnillisiä liikkeitä Eevassa ja saanut hänet kyseenalaistamaan Jumalan käskyn. Oikeastaan Luther ymmärtää käärmeen kautta puhuvan Paholaisen sanojen turmelevan vaikutuksen niin konkreettisesti, että hän toteaa Eevan sydämen saastuneen Saatanan myrkystä: *Sic veneno Satanae cor Hevae nunc infectum est*. Lutherin mukaan Paholainen huomaa, että hänen puheensa on alkanut vaikuttaa, ja sen vuoksi hän ikään kuin voimistaa ”saatanallista retoriikkaansa” sanoen: ”Ette te suinkaan kuole; vaan Jumala tietää, että sinä päivänä, jona te tästä puusta syötte, aukenevat teidän silmänne, te tulette tietämään hyvän ja pahan.” (Gen. 3:4–5). Tällä tavoin Eeva ikään kuin vähitellen tulee Saatanan myrkyttämäksi ja alkaa seurata Saatanan argumentaatiota yhä aseettomampana.²³

Saatana myös pidättää hänen ”sielunsa ja silmänsä näkemästä kuolemaa” ja hänessä ”palaa hedelmän himo” yhä enemmän ja hän myös yhä paremmin ”viihtyy tässä epäjumalanpalveluksessa ja synnissä”. Tällä tavoin Lutherin mukaan Eevan kärsimättömyys kasvaa siten, että synti laskeutuu alempiin jäseniin ja purkautuu sydäimestä. Jos Saatana ei olisi erottanut Eevaa Jumalan sanasta, olisi tätä inhottanut hedelmän katsominen syömis-tarkoituksessa.²⁴ Tällaisilla vahvoilla kielikuvilla Luther pyrkii korostamaan sitä, kuinka vakavasta ja Eevan olemusta järkyttävästä muutoksesta oli kysymys: puun näkeminen uudessa valossa ei ollut vain mielipidekysymys, vaan radikaali muutos ihmisessä. Kyseessä on täydellinen olemuksen ja maailmankatsomuksen muuttuminen; kaikkien jäsenten hapattuminen synnissä.²⁵

Lopulta Eeva onkin Lutherin mukaan niin Saatanan valheiden myrkyttämä, että ”hän näki,

että siitä puusta oli hyvä syödä ja että se oli ihana katsella ja suloinen, koska se antoi ymmärrystä, ja hän otti sen hedelmästä ja söi ja antoi miehellenensä ja hänkin söi”. (Gen. 3:6.) Synnin syynä ei ollut hedelmän puraisu. Eeva näki hyvän ja pahan tiedon puun uudessa valossa jo ennen puraisua: se ei ollut enää jumalanpalveluksen paikka, vaan mahdollisuus tietää hyvää ja paha. Se edusti Lutherin mukaan uudenlaisen viisauden saamista. Tämä viisaus ei kuitenkaan ollut todellista viisautta, vaan Saatanan myrkkyä, joka läpäisi kaikki aistit. Sen vuoksi Eeva menettää todellisen viisauden, joka perustui Jumalan sanaan ja joka aiemmin valaisi

-
- 19 Lutherin toteamus kuulostaa koomiselta, mutta on uskottava selitys Genesisin kolmannesta luvusta, todetaanhan jakeessa 3:14: ”Herra Jumala sanoi käärmeelle: – Koska tämän teit, olet kirottu. Toisin kuin muut eläimet, karja ja pedot, sinun on madeltava vatsallasi ja syötävä maan tomua niin kauan kuin elät.” Toisin sanoen matelu kuuluu vasta lankeemuksen seurauksena tuleviin rangaistuksiin ja käärme on ennen sitä saattanut esim. kävellä.
- 20 WA 42, 110 (3)–114 (11). Ks. erityisesti WA 42, 113 (34–38): ”Sed haec astucia supra illam naturalem astuciam Serpentis est, quod cum homine disputat de verbo et voluntate Dei. Hoc serpens ex natura conditionis suae non potuit, qui fuit subditus hominis imperio. Spiritus autem, qui in Serpente loquitur, sic callidus est, ut hominem vincat, et persuadeat comedere de fructu ligni prohibiti.”
- 21 WA 42, 110 (3)–112 (39). Ks. myös WA 42, 81 (33)–82 (4).
- 22 WA 42, 116 (20)–117 (14). Ks. myös saatanallisesta retoriikasta WA 42, 117 (15–25). Olen kääntänyt leipätekstissä olevan lainauksen siitä Vulgatan tekstistä, jota Luther käytti analysoidessaan kyseistä kohtaa (WA 42, 116 (30–33): ”Cui respondit mulier: De fructu lignorum, quae sunt in Paradiso, vescimur; De fructu vero ligni, quod est in medio Paradisi, praecepit nobis Deus, ne comederemus, neque tangeremus illud, ne forte moriamur”), koska se poikkeaa *forte*-lisäyksen suhteen nykyisestä Kirkkoraamatusta. Ks. ensimmäisen naisen tekemistä lisäyksistä myös Mattox 2003, 44.
- 23 WA 42, 116 (30)–117 (33), 120 (5)–127 (5).
- 24 WA 42, 120 (11–21).
- 25 WA 42, 123 (19–25). Ks. myös WA 42, 123 (4–5), josta käy ilmi, että Eeva olisi jopa kuollut, jos Paholainen ei olisi sulkenut tämän silmiä ennen kuin tämä alkoi hamuta hedelmää. Kyseisen kohdan toteamus jää (ainakin itselleni) hieman vaikeatajuiseksi, koska Luther ei selitä käsitystään tässä yhteydessä tarkemmin.

hänen sydämensä. Tähän viisauteen kuului Jumalan tuntemuksen lisäksi myös kaikkien luotujen tuntemus. Saatanallinen myrky ei kuitenkaan aiheuta ainoastaan luottamuksen ja uskon puutetta Jumalaa kohtaan, vaan myös muita rikkomuksia.²⁶

Tähän tapaan siis Saatana käy tässä Aadamin ja Eevan kimppuun tähdäten siihen, että hän riistäisi heiltä sanan ja että he uskoisivat valheeseen menetettyään sanan ja luottamuksen Jumalaa. Jos näin tapahtuu, onko ihme, jos sen jälkeen joku alkaa olla ylpeä, Jumalan ja ihmisten halveksija, avionrikkoja, murhamies jne. Tämä koetus on todella kaikkien koetusten juuri, josta seurauksena on kaikkien kymmenen käskyn romahtaminen tai loukkaaminen. Kaikkien syntien lähde on näet epäusko; kun Saatana on saanut tämän aikaan työntämällä Jumalan sanan syrjään tai väärentämällä sen, mikään ei enää ole sille vaikeaa.²⁷

Jumalan käskyn ja oikean jumalanpalveluksen tihoutumisesta seuraa myös karkeampien ja selvemmin havaittavien syntien syntyminen. Syntiinlankeemus tapahtui käärmeen aiheuttaman ”myrkytyksen” seurauksena. Luther nimittää tätä kokonaisvaltaista turmelusta ja myrkytystä myös perisynniksi, joka on periytynyt koko ihmiskuntaan.²⁸

Lutherin mukaan Saatana oli siis sulkenut Eevan silmät ja sydämen epäuskolla ja tottelemattomuudella. Luther viittaa jaottelullaan siihen, että niin Eevan hengelliset kuin fyysisetkin silmät olivat kiinni. Kun Eeva (ja myös hänen miehensä) söi hyvän ja pahan tiedon puusta, hänen silmänsä aukenivat (vrt. Gen. 3:7). Lutherin mukaan silmien avautumisessa oli kysymys synnin paljastumisesta, joka johtaa omantunnon epätoivoon. Kun Eeva siis ensin katsoo puuta Paholaisen sanojen seurauksena uudessa valossa, Lutherin mukaan hänen silmänsä ovat epäuskon sokaisemat. Kun Eeva sitten maistaa sokaistumisen seurauksena hedelmää, hänen sokaisuneet silmänsä aukenevat synnin kauheudelle ja hän joutuu epätoivoon aina siihen saakka, kunnes hän saa Jumalalta lupauksen tulevasta siemenestä eli Kristuksesta, joka on murskaava Paholaisen pään (vrt. Gen. 3:15).²⁹

Vaikka edellä esitetystä Lutherin tulkinnasta on spekulatiivisia elementtejä, kuten Paholaisen myrky-

ky, kertomukseen avautuu sen myötä jännittäviä ulottuvuuksia. Erityisen mielenkiintoista on Saatanan (riivaaman käärmeen) sanojen efektiivisyys. Ne vaikuttavat konkreettisesti ensimmäisiin ihmisiin ja synty tulee läsnä olevaksi jo ennen puusta syömistä. Tämä käsitys saa tukea alkuperäisestä tekstistä, jossa todetaan (Gen. 3:6): ”Nainen näki nyt, että puun hedelmät olivat hyviä syödä ja että se oli kaunis katsella ja houkutteleva, koska se antoi ymmärrystä.” Synty ei siis tule Genesiksen kolmannen luvun perusteella varsinaisesti ensimmäisten ihmisten teon eli hyvän ja pahan tiedon puusta syömisestä, vaan käärmeen efektiivisten sanojen kautta. Käärmeen sanat nimittäin saavat ensimmäisen naisen näkemään puun Jumalan käskyn vastaisessa valossa: se ei tarjoakaan enää varmaa kuolemaa (kuten Jumala uhkasi), vaan mahdollisuuden tulla Jumalan kaltaiseksi – vastoin Jumalan käskyä ja varoitusta. Toisin sanoen nainen näkee käärmeen sanojen vaikutuksesta puun houkuttelevassa ja synnillisessä valossa jo ennen varsinaista rikosta ja lankeemusta – tässä mielessä hänen silmänsä aukenevat kahdesti: käärmeen sanojen myötä (Gen. 3:6) ja puusta syömisestä jälkeen (Gen. 3:7).

Saatanan riivaaman käärmeen sanojen efektiivisyydellä on myös kiinnostava yhtymäkohta Jumalan sanojen efektiivisyyteen – niin Lutherin kommentaarissa kuin Genesiksen ensimmäisissä luvuissakin. Luther nimittäin käsittelee useaan otteeseen kommentaarissaan sitä, kuinka Jumala vaikuttavilla sanoillaan loi maailman. Hän esimerkiksi kuvaa, miten Jumalan efektiiviset sanat poikkeavat tavallisesta puheesta: ”Jumalan kieli sen sijaan on jotakin muuta, nimittäin sitä, että kun hän sanoo: ’Aurinko, loista valoa’, se heti on paikalla ja loistaa. Näin ollen Jumalan sanat ovat tosiasioita (*res*), eivät vain pelkkiä sanoja.”³⁰

Tämä Jumalan sanojen efektiivisyyshän tulee suoraan Genesiksen ensimmäisestä luvusta, jossa Jumala sanoo jotakin ja se toteutuu saman tien. Samoin Genesiksen kolmatta lukua tarkasti lukemalla käy selville, että nimenomaan käärmeen sanat vaikuttavat naiseen: hän näkee niiden johdosta puun aivan uudessa valossa (ks. Gen. 3:1–7). Jumalan ja käärmeen sanojen efektiivisyyden erona on kuitenkin

kin se, että Jumalan sanat vaikuttavat heti, käärmeen sanat vasta viivästyneinä ja voimakkaan suostutellun seurauksena. Käärmeellä näyttää olevan jonkinlainen (kieroutuneen) puolijumalan rooli. Luther ei kuitenkaan itse eksplisiittisesti totea tai tiedosta tällaista analogiaa Jumalan ja käärmeen sanojen välillä, vaikka hän selvästikin korostaa sekä Jumalan että käärmeen sanojen efektiivisyyttä.

Lisäksi on syytä huomata, että Vulgata, jota Luther käytti luennoissaan Genesiksestä, tarjoaa vielä paremman tuen hänen tulkinnalleen kuin masoreettinen teksti tai Septuaginta: *Cui respondit mulier: De fructu lignorum, quae sunt in Paradiso, vescimur; De fructu vero ligni, quod est in medio Paradisi, praecepit nobis Deus, ne comederemus, neque tangeremus illud, ne forte moriamur.* (Gen. 3:2–3).³¹ Toisin kuin Lutherin käyttämässä latinankielisessä Vulgatassa kreikankielisessä Septuagintassa ja hepreankielisessä masoreettisessa tekstissä ei esiinny *ehkä*-sanaa (lat. *forte*). *Forte*-lisäys on myös nykyisen Vulgatan kriittisen edition mukaisesti kaikissa tunnetuissa käsikirjoituksissa.³² Tämä pieni lisäys tekee käärmeen sanoista efektiivisempiä kuin masoreettinen tai Septuagintan teksti; saahan käärme Vulgatan perusteella naisen selvästikin epäilemään Jumalan käskyä.

On myös syytä huomata, että Lutherin mukaan miehen lankeemuksessa Paholaisen tai käärmeen rooli ei ole yhtä merkittävä kuin naisen lankeemuksessa (samoin kuin ei varsinaisessa Genesiksen kolmannessa luvussakaan). Lutherin mukaan synnä miehen lankeemukseen on joko naisen toiminta tai itsepetos, joka seuraa siitä, että Jumala ei näytäkään rankaisevan naista kuolemalla hedelmän syömisen takia. Kummassakin tapauksessa miehen ulkopuolelta tulee jonkinlainen ärsyke: joko naisen tarjoama hedelmä tai sen huomaaminen, että uhattu rangastus näyttääkin jäävän toteutumatta. Kysymys, miksi Luther ei selitä laajemmin miehen lankeemusta, johtuu todennäköisesti siitä, että Genesiksen kolmannessa luvussa miehen rooli jää taka-alalle.³³

Pahuuden alkuperän salaisuus

Lutherin tulkinta, jossa pahuus tulee ensimmäisen naisen ulkopuolelta, herättää kysymyksen: onko

syntiinlankeemus loppujen lopuksi ihmisen itsensä, Jumalan vai Paholaisen ansiota? Vastausta kysymykseen on vaikea löytää Lutherin Genesisluennoista, koska Luther haluaa välttää liikaa spekulatiota pahuuden alkuperästä. Joitakin päätelmiä Lutherin luennoista voidaan kuitenkin tehdä.

Lutherille näyttää pohjimmiltaan riittävän Genesiksen sisältämä käsitelmä, jonka mukaan paha on luikerrellut maailmaan salatusta syystä ja Jumala on sallinut Paholaisen ”mennä” käärmeeseen.³⁴ Luther vetoaakin Genesisluennoissaan Jobin kirjaan (vrt. Job 9:3, 19, 32; 34:10–17; 40:2) ja toteaa seuraavasti:

Taas nousee tässäkin kysymysten tulva. Uteliaat ihmiset näet kysyvät: Minkä tähden Jumala salli Saatanan koetella Eevaa? Minkä tähden Saatanana ennemmin käärmeen kuin jonkin muun eläimen muodossa vaani Eevaa? Jne. Mutta kuka voi tehdä selkoa siitä, mitä näkee Jumalan valtasuuruudessaan sallineen tapahtua? Miksi emme ennemmin sano Jobiin yhtyen: Ei Jumalaa voi haastaa oikeuteen eikä häntä vaatia tekemään selkoa kaikesta, mitä hän tekee tai sallii tapahtuvan. Miksi emme hyvällä syyllä vaadi Jumalaa tilille siitä, ettei hän ympäri vuoden anna maan versoa ja puiden viheröidä? Näinhän arvelen paratiisissa vallinneen ikuisen kevään ilman mitään talvea, ilman lunta

26 WA 42, 116 (30) – 117 (33), 120 (5) – 127 (5).

27 Käännös Koskenniemi 2004, 144. Olen kuitenkin lisännyt ensimmäiseen virkkeeseen seuraavat sanat alkuperäisestä latinankielisestä tekstistä: ”että hän riistäisi heiltä sanan ja”. Vrt. WA 42, 110 (38) – 111 (3).

28 WA 42, 122 (32–39). Ks. Lutherin käsitys perisyntistä koko ihmisen olemuksen turmelevana asiana: WA 42, 86 (17) – 87 (8).

29 WA 42, 122 (20) – 123 (34), 142 (19) – 143 (7).

30 WA 42, 17 (15–32), 19 (16–21), 23 (32–34), 25 (5–10), 31 (27–29), 35 (22) – 41 (35), 56 (35) – 59 (42) ja 95 (35) – 97 (34). Vrt. WA 42, 63 (22) – 64 (26). Käännös Koskenniemi 2004, 27 (olen lisännyt suluissa olevan *res*-sanana). Ks. myös Beutel 1991, 115; Ebeling 1991, 372–375.

31 WA 42, 116 (30–33).

32 BHS, 4; BS, 7; S, 4.

33 WA 42, 136 (1–20).

34 WA 42, 114 (12–15).

ja pakkasta niin kuin meillä nyt synnin jälkeen on. Mutta tähän on kaikki Jumalan vallassa ja hänen tahtonsa varassa. Riittää, kun tiedämme tämän. Jos tätä kaikkea kysellään, se on jumalatonta uteliaisuutta. Lakatkaamme siis me, hänen kättensä savi, kiistelemästä moisista. Älkäämme asettuko Jumalamme tuomariksi, vaan pikemmin antakaamme hänen tuomita meitä. Vastauksen kaikkiin näihin kysymyksiin tulee siis kuulua ainoastaan näin: Jumala oli nähnyt hyväksi, että Adam joutuisi vaaraan ja saisi harjoittaa voimiaan.³⁵

Luther siis jättää pahuuden alkuperän salatuksi; ihmisen tulee ainoastaan luottaa siihen, että Jumala on nähnyt tämän hyväksi. Luther ei selvästikään halua spekuloida asialla enempää todennäköisesti siksi, että hänen auktoriteettinaan toimineet Raamatun kaanoniin (tai tarkemmin sanottuna Lutherin kaanoniin eli masoreettiseen tekstiin ja Uuteen testamenttiin) kuuluvat tekstit eivät anna suoraa vastausta pahuuden tarkoitukseen ja alkuperään. Ne jopa esittävät, että ihmisen on sitä mahdotonta tietää. Tämä käy ilmi Genesisin kolmannen luvun lisäksi esimerkiksi Jobin kirjassa olevasta Jumalan loppupuheenvuorosta (38–41). Koska Luther ei halua vastata kysymykseen, miksi Kaikkivaltias ja hyvä Jumala sallii pahuuden luomassaan maailmassa, ei Lutherin tulkintaa Genesisin kolmannelta luvusta kannata lähestyä liian suoraviivaisesti ymmärretystä teodikean ongelmasta käsin.³⁶

Kuten yllä olevasta lainauksesta käy ilmi, Lutherin mukaan pahuuden läsnäolo Jumalan sallimuksesta on fakta, jonka syyt ei oikeastaan ole edes luvallista pohtia.³⁷ Lutherin ajattelussa korostuu siten käsitys, jonka mukaan ihmisen eli Jumalan luomuksen ei tule arvostella ja tuomita Luojaansa, vaan luottaa siihen, että Jumala tietää asiat paremmin ja myös toimii ihmisen hyväksi. Tällainen näkemys on keskeinen Lutherin teologiassa. Lutheria voisi kuvata Jobin tavoin (vrt. Job 38–42) teologiseksi deterministiksi³⁸, joka löytää lohdutuksen ja lopullisen vastauksen luottamuksesta Jumalan hallintaan. Ihmisen tehtävänä on alistua Jumalan tahtoon ja luottaa siihen, että hän tahtoo ihmisen parasta.³⁹

Asia ei kuitenkaan ole aivan näin yksinkertainen. Edellä esitetyn lainauksen viimeinen virke

näyttäisi viittaavan siihen, että Aadamilla oli jonkinlainen mahdollisuus harjoittaa Jumalan sallimuksesta voimiaan. Luther ei kuitenkaan tuo esille Aadamin voimien harjoitusta siksi, että hän korostaisi Aadamin autonomisuutta tai vapautta. Sen sijaan kyseisestä lainauksesta käy ilmi, että Aadamin voimien harjoitus on osa Jumalan suunnitelmaa. Alkutilassa ennen lankeemusta ensimmäisten ihmisten tahto ja ymmärrys olivat hyviä ja terveitä. Toisin sanoen he ymmärsivät, tahtoivat ja uskoivat kaiken, mitä Jumala tahtoi ja sanoi. Tätä täydellistä Jumalan tuntemusta (*cognitio*) seurasi myös alempien asioiden tuntemus (esim. tieto kaikista luoduista).⁴⁰ Näitä ihmiselle lahjoitettuja ominaisuuksia Jumala tahtoi harjoittaa. Luther käyttääkin siten Aadamia lähinnä esimerkkinä ja analogiana syntisen lihan kuolettamiselle, kuten edellä esitetyn lainauksen jatkosta käy ilmi:

Näinhän on yhä tänäänkin: Kun meidät on kastettu ja siirretty Kristuksen valtakuntaan, ei Jumala tahdo meidän leppävän jouten, vaan hän tahtoo, että sana ja hänen lahjansa ovat harjoituksessa. Siitä syystä hän lähettää meidät heikot Saatanan seulottaviksi. Tähän tapaan me näemme Kirkon sanalla puhdistettunakin alinomaan joutuvan vaaroihin: liikkeelle pannaan sakramentin halveksijat, uudestikastajat ja muut kiihkohenkiset opettajat, jotka ahdistavat Kirkkoa sitä eri tavoin koetellen. Tähän tulevat lisäksi sisäiset koettelemukset. Tätä Jumala sallii tapahtuvan, ei siksi että hän olisi päättänyt Kirkon hylätä tai antaa sen sortua, vaan niin kuin Viisauden kirjassa sanotaan, Kirkko ja hurskaat joutuvat näihin taisteluihin sitä varten, että he voittaisivat ja käytännössä oppisivat, että mahtavin kaikista on Viisaus (Viis. 10:11). Tämä on toinen kysymys, josta ehkä voidaan väitellä vähemmällä vaaralla, mutta suuremmalla hyödyllä. Tosiaan: Miksi kirjoitukset käärivät nämä asiat tällä tavoin (salaisuudeksi), eivätkä ennemmin avoimesti puhui enkelistä, joka lankesi, tunkeutui käärmeeseen ja puhui käärmeen välityksellä sekä petti Eevan? Mutta minä vastaan: Tämä on siksi kääritty (salaisuuteen), että kaikki varattaisiin Kristukselle ja hänen Hengelleen, jonka oli määrä paistaa koko maailmalle kuin keskipäivän auringon ja avata kaikki kirjoitusten salaisuudet. Koska tämä Kristuksen Henki oli profeetoissa, ymmärsivät pyhät profeetat tällä tavoin kirjoitusten mysteerejä.⁴¹

Edellä olevassa lainauksessa Luther tekee analogian Genesiksen kolmannen luvun ja hänen oman aikansa kirkon välillä. Kuten jo aiemmin todettiin, Lutherin luentoja Genesiksen kolmannesta luvusta sävyttää muutenkin Jumalan ja Saatanan välinen taistelu kirkosta. Lutherin mukaan Saatanan tehtävänä oli harjoittaa Aadamia ja alkukirkkoa paratiisissa. Samalla tavoin tämä Jumalan vastustaja harjoitti kirkkoa myös 1530-luvulla, jolloin hän ajatteli, että erilaiset harhaopit (esim. anabaptistit) uhkasivat reformaation puhdistamaa kirkkoa. Lutherhan esimerkiksi totesi Galatalaiskirjeestä pitämiensä luentojen toimitettuun versioon lisättyssä esipuheessaan: ”Kuka (muka) ei näe, että anabaptistien joukossa ei ole riivattuja ihmisiä, vaan demoneita, jotka ovat heitä pahempien demonien riivaamia?”⁴² Toisin sanoen Saatanana jatkoi Lutherin mukaan kirkon harjoittamista erilaisten harhaoppisten kautta myös Genesiksen kolmannessa luvussa kerrottujen tapahtumien jälkeen.

Lainauksesta on syytä huomata Lutherin pohdinnat siitä, miksi Genesiksen kolmas luku ei paljasta varsinaista pahuuden alkuperää ja mysteeriä, vaan jää ikään kuin kääriytyksi salaisuudeksi. Lutherin mukaan ainoastaan Kristuksen Henki (eli Pyhä Henki?) voi antaa vastauksen kysymykseen. Luther ei kuitenkaan kerro tarkasti Kristuksen Hengen antamaa vastausta. Tästä huolimatta hän vihjaa, mistä vastaus löytyy: Kristuksesta ja tämän Hengestä, joiden kautta profeetat pystyivät ymmärtämään kirjoitusten mysteerit. Lutherin mukaan Kristuksen Henki antoi (profeetoille) ymmärryksen siitä, että itse Kristus on kirjoitusten valo ja kirkkaus koskien myös Genesiksen kolmatta lukua. Tässä yhteydessä Luther tulkitsee Raamattua Kristus-keskeisesti: myös pahuuden tulo maailmaan ja siihen liittyvä salaperäisyys viittaavat jollain tapaa Kristukseen ja tämä voidaan ymmärtää vain Kristuksen Hengen antaman ymmärryksen välityksellä. Luther ei tarkemmin eksplikoi tässä yhteydessä, mikä yhteys Kristuksen ja Genesiksen kolmannen luvun välillä on.⁴³ Se jää todennäköisesti jonkinlaisen mystisen vision tai kokemuksen tasolle, jota ei voida yleispätevästi kertoa.

Kootusti voidaan todeta Lutherin selvästi haluan välttää sitä, että kaikkivaltias ja hyvä Jumala

joutuisi ihmisten arvioinnin ja tuomion kohteeksi, koska Hän on sallinut pahan tulla maailmaan. Päinvastoin ihmisen tulee asettua Jumalan arvioitavaksi ja tuomittavaksi. Luther pyrkii kuitenkin antamaan joitakin vastauksia pahuuden merkitykseen. Ensimmäkin pahuus voi harjoittaa kirkkoa ja sen jäseniä. Toiseksi pahuuden tulo maailmaan Saatanan riivaaman käärmeen välityksellä jää aina jossain määrin mysteeriksi, mutta Kristuksen Hengen antaman ymmärryksen kautta voidaan ymmärtää, että se liittyy jollain tapaa Kristukseen.

YKSIMIELISYYDEN OHJEEN NÄKÖKULMA Kirjan syntytausta

Useissa evankelis-luterilaisiin tunnustuskirjoihin kuuluvissa kirjoissa käsitellään perisyntiä. Kyseisissä kirjoissa toistuu poikkeuksetta (lähinnä pelagiolaisuutta vastustava) käsitys siitä, että perisynti on turmellut ihmisen siten, että tämä ei voi

-
- 35 Käännös Koskenniemi, 2004, 142. Vrt. WA 42, 108 (33)–109 (15).
- 36 Teodikean ongelmasta ks. esim. Vainio 2005, 486. Teodikean ongelmasta aatehistoriassa ks. Dalfert 2008, 38–76 sekä Lutheriin liittyvästä teodikean ja pahuuden alkuperän pohtimisesta Bayer 2008, 177–213.
- 37 Ks. myös WA 42, 114 (12–13): ”Porro hic quoque admonemur de permissione divina, quod Diabolo permissum est invadere bestias, sicut hic invasit serpentem.”
- 38 Teinonen (1999, 67): ”determinismi (lat. *determinare*, ’rajata’, ’määrätä’), käsitys, jonka mukaan jokin tai kaikki on määrättyä tai määrätynyt – teologinen d. katsoo, että ihmisen ja maailman kulku on Jumalan määräämää.” Vaikka Luther ei nimittänyt itseään tällä tavoin, teologinen determinismi mielestäni pääpiirteissään kuvaa erittäin hyvin hänen teologiaansa. Asiaan tarkemmin perehtymisen jätän myöhemmäksi.
- 39 Vrt. WA 18, 600–787; WA 40 I [Dr], 131 (21)–132 (16). Ks. myös Bayer 2008, 194.
- 40 WA 42, 106 (4–10).
- 41 Käännös Koskenniemi (2004, 143), aina Viisauksen-sanaan asti, josta eteenpäin käännös minun. Vrt. WA 42, 109 (19–42).
- 42 WA 40 I, 36 (18–19). Käännös minun.
- 43 Lutherin eksegeettinen työkalupakki on huomattavasti monimuotoisempi kuin pelkkä *Was Christum treibet*-periaate. Ks. esim. Koivisto 2009, 252.

vanhurskautua omin voimin.⁴⁴ Kaikkein laajin ja perusteellisin selvitys perisyntistä löytyy Yksimielisyyden ohjeesta (1577). Tällä asiakirjalla on perisyntiä koskevassa asiassa erityinen merkitys tämän artikkelin kannalta: siinä viitataan useaan otteeseen Genesisen kolmanteen lukuun ja myös Lutherin tulkintoihin siitä.⁴⁵

Yksimielisyyden ohjeen syntyyn johtanutta kehitystä on kuvannut muun muassa Kauko Pirinen (1998) evankelis-luterilaisten tunnustuskirjojen suomennoksen alussa olevassa historiallisessa johdannossa. Pirinen esittää, että luterilaisuus alkoi hajaantua Lutherin kuoleman jälkeen. Opillisen yhtenäisyyden turvaamiseksi monet luterilaiset maakirkot julkaisivat oppiasiakirjojen kokoelmia (*corpus doctrinae*). Tällainen kehitys uhkasi kuitenkin pirstoa luterilaisuuden ”enemmän tai vähemmän toisistaan poikkeaviksi uskonnollisiksi yhteisöiksi”. Painetta yhtenäiselle tunnustukselle loi myös ”salakalvinistien” eli Augsburgin tunnustukseen liittyneiden reformoitujen pyrkimys soluttaa reformoitua ehtoollisoppia luterilaisuuteen. Lisäksi useat luterilaiset toivoivat samanlaista yhtenäisyyttä ja selvää tunnustusta, jonka katoliset olivat solmineet Trenton kirkolliskokouksessa. Useiden vaiheiden kautta vuonna 1577 allekirjoitettiin luterilaisten yhtenäisyyteen tähtäävä ja samalla viimeinen tunnustuskirja: Yksimielisyyden ohje, joka koostuu kahdesta osasta eli Jacob Andrean laatimasta tiivistelmästä (*Epitome*) ja täydellisestä selityksestä (*Solida declaratio*).⁴⁶ Tarkastelen kumpaakin osiota, mutta keskityn erityisesti jälkimmäiseen, jossa lankeemukseen liittyviä teemoja argumentoidaan muun muassa Lutherin Genesis-luentojen perusteella.⁴⁷

Ihmisestä riippumaton perisynti ja pyhitys Yksimielisyyden ohjeeseen johtaneessa kehityksessä

Jotta ymmärrettäisiin paremmin *Yksimielisyyden ohjeen* tulkintaa Genesisen kolmannesta luvusta ja siihen liittyvistä keskeisistä käsitteistä eli perisyntistä, Paholaisen myrkystä ja pahuuden poistamisesta, on syytä lyhyesti selvittää sitä, millainen kehitys näiden käsitteiden taustalla oli varhaisessa

luterilaisuudessa. Jari Jolkkonen tarkastelee varhaisen luterilaisuuden käsityksiä perisyntiopista artikkelissaan ”Verta vaativa Jumala? Synti- ja sovitusoppi valistuksen kritiikin puristuksessa” (2007). Artikkelissaan Jolkkonen toteaa, että Augsburgin tunnustuksessa (1530) ja Schmalkaldenin opinkohdissa sanouduttiin ”irti sellaisista skolastisista (erityisesti William Ockhamin ja Gabriel Bielien) käsityksistä, joissa synti pinnallistettiin pitämällä sitä pelkkänä alkuvanhurskauden *puuttumisena* (*privatio iustitia originalis*) tai aksidenssina, joka voidaan poistaa ihmisen luonnollisin kyvyin, ’kuten maali voidaan poistaa seinästä raaputtamalla’”. Jolkkonen kuvaa myös sitä, kuinka pian Lutherin kuoleman jälkeen luterilaisuudessa syntyi niin sanottu flaciolainen kiista. Se lähti liikkeelle Matthias Illyricus Flaciuksen käsityksistä, joiden mukaan perisynti on ihmisen varsinainen luonto ja substanssi. Siten Yksimielisyyden ohjeessa sanouduttiin Jolkkosen mukaan irti niin pelagiolaisesta optimismista (= synti on alkuvanhurskauden privaatio tai aksidenssi) kuin myös manikealaisuuden⁴⁸ ”ääripessimistisestä ihmiskäsityksestä” (= synti on ihmisen varsinainen olemus). Tältä perusteelta Jolkkonen päätyy toteamaan, että ”julkisuudessa usein esiintyvä hokema luterilaisuuden negatiivisesta tai pessimistisestä ihmiskäsityksestä on yksipuolinen —. Langenneenakin ihminen pysyy Jumalan kuvana”. Jolkkosen mukaan manikealainen pessimismi myös ajautuu ristiriitaan gnostilaiseen tapaan Vanhan testamentin myönteisen luomiskuson kanssa.⁴⁹

Jolkkosen mukaan Lutherin kirjoittamissa ja luterilaisiin tunnustuskirjoihin kuuluvissa *Schmalkaldenin opinkohdissa* esitetään, että Pyhän Hengen uudistamalle ihmiselle ei ole mahdotonta tehdä hyvää. Jolkkonen selvästikin haluaa korostaa myös sitä, että luterilaista ihmiskuvaa määrittää positiivisempi käsitys, jonka mukaan Pyhä Henki ja Jumalan armo pyhittävät ihmistä ja auttavat häntä kilvoituksessa.⁵⁰ Kun Jolkkosen artikkelin lisäksi tarkastellaan esimerkiksi Lutherin *Laajempaa Galatalaiskirjeen kommentaaria* (1531/1535), joka on syntynyt suurin piirtein samoihin aikoihin kuin monet merkittävät luterilaiset tunnustuskirjat, tulee Lutherin käsitys Pyhän Hengen tekemästä uudis-

tuksesta hyvin esille. Luther suhtautui tässä kommentaarissa hämmästyttävän myönteisesti Pyhän Hengen uudistaman ihmisen kykyihin tehdä hyvää, vaikka hän samaan aikaan ajattelikin, että kristityssä säilyy uudistuneen olemuksen lisäksi myös syntinen olemus, jota Pyhä Henki perkaa elämän loppuun asti.⁵¹ Jumalan suvereenius käy ilmi myös siitä, millä tavoin Hän pyhittää ihmistä. Luther toteaa Galatalaiskirjeen kommentaarissa (1535), joka perustuu hänen vuonna 1531 pitämiin luentoihinsa, seuraavasti:

Uusi luomus, Jumalan kuvan palauttaminen, ei synny siten, että näön vuoksi matkitaan ulkonaisia tekoja. Koska Kristuksessa Jeesuksessa ei ympärileikkaus merkitse mitään eikä esinahkakaan, uusi ihminen luodaan Jumalan kuvan mukaisesti elämään oikeuden ja totuuden mukaista pyhää elämää (Ef. 4:24). Tekoja tekemällä luodaan uusi ulkokuori, jonka tämä turmeltunut maailma havaitsee, mutta siten ei saada aikaan uutta luomusta. Jäähän sydän yhtä jumalattomaksi kuin ennenkin, täyteen Jumalan halveksimista, epäluotettavuutta jne. Uusi luomus on siis Pyhän Hengen aikaansaannos: hän kylvää meihin uuden ymmärryksen ja tahdon, hän lahjoittaa voimaa, niin että voimme kesytää itsekästä luontoamme ja karttaa tämän maailman vanhurskautta ja viisautta. Se ei ole teeskentelyä eikä pelkästään ulkonäön kohentamista, vaan siinä syntyy jotain todellista: siinä saadaan uusi mieli ja uusi, hengellinen arvostelukyky, joka inhoaa sitä, mitä on aikaisemmin pitänyt arvossa. Ennen vanhaan munkkien elämäntapa viehätti minua siinä määrin, että pidin sitä ainoana totuuden tienä, mutta nyt minulla on siitä aivan eri käsitys. Punastun häpeästä, kun mieleeni muistuu asioita, joita ennen uudeksi luomukseksi tuloani ihailin pyhyiden huipentumana. Uusi luomus ei siis ole vaatteiden eikä käytöksen vaihtamista, niin kuin munkit ovat kuvitelleet. Uusi luomus on sitä, että Pyhä Henki uudistaa mielen. Sen seurauksena muuttuu ajan mittaan myös ulkoinen minä: ruumis, jäsenet ja aistit. Kun sydän saa evankeliumista uuden valon, uuden arvostelukyvyyn ja uudet sielunliikkeet, uudistuvat myös aistimet. Korvat haluavat kuulla Jumalan sanaa, eivät enää ihmisten traditioita ja kuvitelmiä. Suu ja kieli eivät enää puhu ihmisen oman vanhurskauden teosta ja munkkikunnan säännöistä vaan ylistävät iloisesti yksin Jumalan laupeutta, jota hän on osoittanut meitä kohtaan

Kristuksessa. Nämä muutokset eivät ole niin sanoakseni verbaalisia, vaan reaalaisia, koska niissä saamme uuden mielen ja tahdon, uudet aistit, jopa uudet ruumiin toiminnot. Eivät ainoastaan silmät, korvat, suu ja kieli näe, kuule ja puhu toisin kuin ennen, vaan mielikin pitää hyvinä ja tavoittelee aivan eri asioita kuin ennen.⁵²

Pyhän Hengen uudistus on Lutherin mukaan kokonaan Jumalan työ, joka muuttaa ihmistä reaalisesti. Tämä muutos ei synny ihmisen omavanhurskaut-

-
- 44 Ks. esim. BK, 53, 145–157, 433–435.
- 45 Mielenkiintoinen uutuus Yksimielisyyden ohjeeseen liittyen on tunnetun Melachthon- ja Luther-tutkijan Timothy J. Wengertin kirja *A Formula for Parish Practice: Using the Formula of Concord in Congregations* (2006). Kyseisessä kirjassa Wengert hyödyntää niin teologista asiantuntemustaan kuin kokemuksiaan seurakuntapastorina. Tämän perusteella hän on otsikoinut muun muassa perisyntiä käsittelevän luvun humoristiseen sävyyn: ”’But Babies Are So Cute!’ The Original Problem with Human Beings”.
- 46 Pirinen 1998, 23–25.
- 47 Käytän tässä yhteydessä lähteenäni suomennosta, koska artikkeli on suunnattu suomalaiselle yleisölle. Olen kuitenkin keskeisissä lainauksissa tarkistanut myös alkuperäisestä tekstistä asiasisällön oikeellisuuden (ks. BK, 772–776, 843–866).
- 48 Sovinnon kaavan voi myös kääntää Yksimielisyyden ohjeeksi latinankielisestä termistä *Formula Concordiae*. Jäljempänä käytän kyseisestä asiakirjasta nimitystä Yksimielisyyden ohje, jota pidän selkeämpänä käännöksenä.
- Jolkkonen ja evankelis-luterilaisen kirkon tunnustuskirjojen suomennos (ELKTK) kutsuvat manikealaisuuden kannattajia manikeolaisiksi; sen sijaan evankelis-luterilaisen kirkon tunnustuskirjoissa käytetään manikeolaisista saksankielistä muotoa *Manichäi* ja latinankielistä muotoa *Manichaeos*. Itse käytän tässä artikkelissa ensisijaisesti muotoa manikealaisuus, joka on nykyään yleisesti ottaen vakiintuneempi muoto.
- 49 Jolkkonen 2007, 352–353. Ks. privaatiosta ja pahuudesta mm. Dalfert 2008, 123–216; erit. s. 123.
- 50 Jolkkonen 2007, 352–354.
- 51 Laajemmassa Galatalaiskirjeen kommentaarissa Luther myös esittää käsityksensä ihmisen reaalisesta pyhydestä siten kuin esim. Tuomo Mannermaa on kuvannut sitä tutkimuksessaan *In ipsa fide Christus adest: Luterilaisen ja ortodoksisen kristinuskonkäsityksen leikkauspiste* (1980), 55.
- 52 Käännös Thurén 2003, 651–652. Vrt. WA 40 II [Dr], 178 (16) – 179 (15).

teen perustuvasta pyhyiden ”matkimisesta”. Lutherin käsityksistä muodostuu tässä mielessä johdonmukainen kuva, jossa pyritään tunnustamaan ihmisen syntisyys ja mahdottomuus tehdä hyvää ilman Pyhän Hengen aikaansaamaa uudistusta ja toisaalta antamaan kunnia Jumalalle Pyhän Hengen aikaansaamasta uudistuksesta, kuten Jolkkonenkin toteaa.⁵³ Ihminen ei ole vain pahuuden, vaan myös hyvyyden vietävänä. Tämä ilmenee erityisen havainnollisesti Oswald Bayerin tutkimuksesta *Martin Luther's Theology: A Contemporary Interpretation* (2008), jonka mukaan Luther esittää *Servo arbitrio* -teoksessaan, että ihminen on ikään kuin eläin, jolla ratsastaa joko Jumala tai Paholainen. Tällä tavoin ihmisen tahto on läpeensä sitä suurempien voimien ohjailema.⁵⁴ Hengellisissä asioissa ihminen on ikään kuin räsynukke, jota ohjailevat häntä suuremmat voimat. Tästä suoraviivaisesta teologisesta determinismistä huolimatta kysymys siitä, millä tavoin pahuus ottaa ihmisen valtaansa, ei ollut varhaisten luterilaisten keskuudessa täysin yksinkertainen. Etenkin manikealaisen harhaopin torjuminen Genesiksen kolmatta lukua ja perisyntiä käsiteltäessä oli haasteellista.

Oliko Luther manikealainen?

Yksimielisyyden ohjeessa todetaan perisyntiä käsittelevän osan alussa, että Augsburgin teologien keskuudessa oli syntynyt kiistelyä siitä, mikä perisynti oikeastaan on. Erityisen ongelmallisia olivat joidenkin teologien esittämät näkemykset, esimerkiksi että luonto oli synnin turmelema jopa siinä määrin, että ei ollut eroa luonnon eli olemuksen ja perisyntin välillä. Ohjeen allekirjoittaneiden teologien mukaan oli vaarana, että syntiä ei voitaisi enää erottaa syntisessä ihmisessäkin säilyvästä Jumalan luomistyöstä ja kuvasta. Sen vuoksi ohjeessa tähdennetään sitä, että ihmisen luonto ja perisynti on erotettava toisistaan samalla tavoin kuin ”lepran saastuttama ruumis ja ruumiissa oleva lepra ovat kaksi eri asiaa”.⁵⁵

Tähän erotteluun liittyy aiheeni kannalta mielenkiintoisia ja problemaattisia piirteitä, joista myös Yksimielisyyden ohje näyttää olevan tietoinen. Siinä nimittäin kumotaan muun muassa sellainen ma-

nikealaisuus ja senkaltaiset harhat, joiden mukaan ”ihmisluonto luodaan yhä vielä lankeemuksen jälkeenkkin, alussa puhtaaksi ja hyväksi; vasta sitten Saatana vuodattaa ja sotkee ulkopuolelta luontoon olemuksellista perisyntiä niin kuin myrkyä sekoitetaan viiniin”.⁵⁶ Kyseinen toteamus kritisoi käsitystä, jonka mukaan ihminen luotaisiin lankeemuksen jälkeen samalla tavoin synnittömäksi kuin Aadam ja Eeva luotiin alun perin paratiisissa ja vasta ”perästäpäin” perisynti turmelisi ihmisen. Yksimielisyyden ohjeessa puolustetaan siis ajatusta, että jokainen ihminen syntyy lankeemuksen jälkeen syntisenä. Tässä mielessä Yksimielisyyden ohje ei eroa Lutherin esittämästä kannasta.

Toisaalta Yksimielisyyden ohje kuitenkin tuomitsee myös sellaisen manikealaisen ”kuvitelman”, ”kuinka synti on tullut ensimmäisten ihmisten luontoon: että muka Saatana olisi luonut jotakin olemuksellista pahaa ja sitten sekoittanut sitä heidän luontoonsa”. Eikö kuitenkin tämä ja manikealainen harha, jonka mukaan Saatana vuodattaa ja sotkee ulkopuolelta olemuksellista perisyntiä ikään kuin myrkyä sekoitettaisiin viiniin, erehdyttävästi muistuta Lutherin tulkintaa Saatanan myrkyn aikaansaamasta saastutuksesta Eevan sydämessä? Tuleeko siten Yksimielisyyden ohje tuomitessaan manikealaisten harhan tuominneeksi samalla esikuvansa eli Martti Lutherin tulkinnan Genesiksen kolmannesta luvusta?⁵⁷ Oliko ”hullu” Luther siis manikealainen, kuten Johannes Eck vihjasi vuonna 1527?⁵⁸

Mielenkiintoista on, että ohje viittaa monta kertaa Lutherin käsitykseen perisyntistä myrkyinä ja leprana. Perisyntiä käsittelevä jakso jopa päättyy Lutherin Genesis-luonnoista otettuun lainaukseen: ”Olemme kiireestä kantapäähän perisyntin myrkyn myrkyttämiä, tämä kun tapahtui meille luontomme ollessa vielä täydellinen.”⁵⁹ On siis selvää, että ohjeen laatineet ja allekirjoittaneet teologit tunsivat Lutherin käsityksen Saatanan myrkyistä, joka saastutti Eevan ja myöhemmin myös muut ihmiset.

Tarkempi muutamien ohjeessa olevien kohtien ja erotteluiden tarkastelu osoittaa, että Lutherin käsitykset Saatanan vuodattamasta myrkyistä eroavat manikealaisten käsityksistä. Ensinnäkin ohjeessa

perisyntiä nimitetään myös puutokseksi, vammaksi ja vajavuudeksi, jotta pystyttäisiin vastustamaan manikealaisia harhoja. Yksimielisyyden ohje vetoaa Augustinukseen, joka ”puhuu toistuvasti tähän tapaan: Perisynti ei ole yhtä kuin itse luonto, vaan *accidens vitium in natura*, luonnossa oleva satunnainen puutos tai vamma”. Yksimielisyyden ohjeen laatineet teologit haluavat siten vastustaa manikealaista käsitystä, jonka mukaan ihmisluonto olisi tuhoutunut tai muuttunut joksikin toiseksi substanssiksi. Yksimielisyyden ohjeessa viitataan myös toiseen Augustinukselta lainattuun kohtaan, jossa hän on ”lukuisissa manikeolaisia vastaan suunnatuissa kirjoissaan yhdessä kaikkien totuudellisten opettajien kanssa harkiten ja ankarasti tuominnut ja hylännyt tämän lauseen: *’Peccatum originis est substantia vel natura’*” (suom. perisynti on substanssi tai luonto). Tästä näkökulmasta on selvää, miksi perisyntiä nimitetään puutokseksi, vammaksi tai vajavuudeksi; sillä halutaan varjella ihmisen olemuksen ja synnin sekoittamista toisiinsa.⁶⁰ Myöskään Luther ei ajatellut ihmisen Jumalan kuvana muuttuvan syntiinlankeemuksen jälkeen joksikin toiseksi substanssiksi siten, että ihmisluonto tuhoutuisi.⁶¹ Itse asiassa ihmisluonnon tuhoutuminenhan tarkoittaa, että ihminen ei olisi enää lainkaan ihminen, vaan jokin toinen olento. Siten voidaan todeta, että Luther ei tässä suhteessa edustanut manikealaisuutta.

Toiseksi Yksimielisyyden ohjeen kirjoittajat vastustavat manikealaisuutta (ja mahdollisesti myös skolastikkoja) erottaessaan substanssin ja aksidenssin toisistaan. Kirjoittajat ovat todennäköisesti tunteet substanssin ja aksidenssin skolastisen erottelun, jossa korostuu synnin pintapuolisuus ja riippuvaisuus ihmisen luonnollisista kyvyistä. Tämän käsityksen mukaanhan synti eli aksidenssi voidaan ihmisen luonnollisin kyvyin, ”kuten maali voidaan poistaa seinästä raaputtamalla”.⁶² Yksimielisyyden ohjeen sisältämä erottelu kuitenkin poikkeaa skolastisesta erottelusta. Siinä esitetyssä substanssin ja aksidenssin välisessä distinktiossa nimittäin korostuu luonnon ja siihen liittyvien hyvien ja pahojen ominaisuuksien erottaminen. Yksimielisyyden ohje edustaa myös paljon radikaalimpaa näkemystä

synnistä: ”ennen kaikkea on todella pidettävä syntinä ja synniksi tiedettävä se kauhea, pöyristyttävä

-
- 53 Jolkkonen 2007, 352–354. Vrt. WA 40 I [Dr], 131 (21) – 132 (16). Ks. Pyhän Hengen uudistuksesta ja sen aikaansaamasta prosessista nuoren Lutherin teologiassa Juntunen 1996, 408.
- 54 Bayer 2008, 194. Vrt. Haikola 1958, 70–71.
- 55 ELKTK, 464–473.
- 56 ELKTK, 468.
- 57 Pirinen 1998, 25: ”Yksimielisyyden allekirjoittaneet vakuuttavat, etteivät he halua laatia mitään uutta tunnustusta. Tunnustusasiakirja esiintyy vain Augsburgin tunnustuksen kommentaarina. Se asetetaan muutenkin aikaisempien tunnustusten auktoriteetin alaiseksi – Erityisen arvon saa vielä ’Augsburgin tunnustuksen tärkein opettaja’ Luther, jonka oppi- ja kiistakirjoitukset selitetään ohjeelliseksi tunnustuksen tulkinnassa.” ELKTK, 468. Augsburgin tunnustuksessa ei kuitenkaan mainita mitään käärmeen myrkystä, vaan todetaan seuraavaa (ELKTK, 58): ”Synnin alkusyyistä seurakuntamme opettavat, että vaikka Jumala luo ja pitää yllä luonnon, niin synnin alkusyy on kuitenkin pahojen, nimittäin Perkeleen ja jumalattomien tahto, joka silloin, kun Jumala vetää pois apunsa, kääntyy pois Jumalasta, niin kuin Kristus sanoo: ’Kun Perkele puhuu valhetta, niin hän puhuu omaansa’ (Joh. 8).” Vrt. Bayer 2008, 195. Ks. myös Wengert 2006, 19–20, josta käy ilmi, että manikealaisuus nousi Yksimielisyyden ohjeeseen johtaneessa kehityksessä tärkeäksi teemaksi ennen kaikkea Flaciuksen, jota syytettiin manikealaisuudesta, takia.
- 58 Eck, 1527, fol. K1r.
- 59 ELKTK, 468–469, 472, 473: ”Ja edelleen 1 Moos. 3:n selitystä: *Qui isto veneno peccati originis a planta pedis usque ad verticem infecti sumus, siquidem in natura adhuc integra accidere.*” Vrt. WA 42, 122 (37–39): ”Nec mirum est nobiscum ista sic fieri, qui isto veneno peccati originalis a planta pedis usque ad verticem infecti sumus. Si quidem in natura adhuc integra haec accidere.”
- 60 ELKTK, 468–469: ”Vaikka perisynti on hengellisenä myrkynä ja leprana – Lutherin sanaa lainataksemme – myrkyttänyt ja turmellut koko ihmisluonnon, niin ettei turmeltuudesta luonnostamme voi ottaa luontoa ja perisyntiä erilleen toisistaan ja asettaa niitä vierekkäin katseltaviksi, ne ovat silti kaksi eri asiaa – – Myös Pyhän Raamatun mukaan nämä kaksi on välttämätöntä ja mahdollista erottaa toisistaan.”, 472, 473: ”Ja edelleen 1 Moos. 3:n selitystä: *Qui isto veneno peccati originis a planta pedis usque ad verticem infecti sumus, siquidem in natura adhuc integra accidere.*” Vrt. WA 42, 122 (37–39).
- 61 Ks. esim. WA 42, 124 (4–17), jossa Luther puhuu ihmisluonnon turmeltumisesta, ei tuhoutumisesta.
- 62 Jolkkonen 2007, 352.

perinnöllinen sairaus, joka on turmellut koko ihmisluonnon”. Siten Yksimielisyyden ohjeessa perisyntiä ei ymmärretä vain sellaiseksi kvaliteetiksi tai aksidenssiksi, joka turmelisi ainoastaan joitakin ihmisluonnon tilapäisiä ominaisuuksia ja jossa ihmisen luonto säilyttäisi jonkinlaista hyvyyttä tai voimaa hengellisissä asioissa. Toisin sanoen Yksimielisyyden ohjeen kirjoittajien mukaan aksidenssi eli synti turmelee ihmisen luonnon tai substanssin paljon radikaalimmalla tavalla kuin skolastikot ajattelivat. Substanssia ja aksidenssia koskevassa erottelussa kirjoittajat viittaavat Augustinuksen lisäksi myös vanhan kirkon opettajiin (Eusebios, Amrosius, Kyrillos ja Basileos) sekä Lutheriin, joka toteaa Psalmin 91 selityksessään: ”Me nimitämme perisyntiä kvaliteetiksi tai taudiksi. Se on totisesti äärimmäisen vaikea vamma: me joudumme kärsimään Jumalan iankaikkisen vihan ja kuolemaan iankaikkisen kuoleman, emmekä edes ymmärrä mitä kärsimme.”⁶³

Koska Yksimielisyyden ohjeen mukaan perisyntistä ei voi uusiutua ihmisen luonnollisin voimin, se korostaa Pyhän Hengen vaikutusta ainoana ihmistä todella synnistä pyhittävästä tekijänä.⁶⁴ Siten se myös tuomitsee ”uudet” manikealaiset kirjat, joissa esitetään muun muassa, että ”perisynti kastetaan, pyhitetään ja pelastetaan Pyhän Kolminaisuuden nimeen”. Yksimielisyyden ohjeen mukaan näissä käsityksissä ei eroteta syntiä ja ihmistä tarpeeksi selvästi toisistaan. Synti ei siis ole ihmistä itseään, koska Jumala pesee, puhdistaa ja pyhittää ihmisen vapaaksi synnistä ja vetoaa kantansa tueksi Raamattuun.⁶⁵

Yksimielisyyden ohjeen tiivistelmässä (*Epitome*) myös kyseenalaistetaan manikealaisten argumentaation johdonmukaisuus:

On tarkoin huomattava, että sanalla ’luonto’ on eri merkityksiä, joiden avulla manikeolaiset peittelevät harhaansa ja johtavat monia yksinkertaisia ihmisiä harhaan. Toisinaan se tarkoittaa ihmisen olemusta, esim. lauseessa: ’Jumala on luonut ihmisluonnon.’ Toisinaan se kuitenkin tarkoittaa luontoon piintynyttä hyvää tai pahaa luonnetta, esim. lauseissa: ’Pistäminen on käärmeen luonto’ ja: ’Synti ja sen harjoittaminen on ihmisen luonto.’ Silloin ei tarkoi-

teta ihmisen substanssia vaan jotakin hänen luontoonsa eli substanssiinsa piintynyttä. Koska latinankieliset sanat *substantia* ja *accidens* eivät ole Pyhän Raamatun käyttämiä ja koska tavalliset seurakuntalaiset eivät niitä tunne, niitä ei saa käyttää tavalliselle, oppimattomalle kansalle saarnattaessa, vaan yksinkertaista kansaa on niiltä säästettävä. Mutta kouluissa ja oppineiden kesken niitä on hyvä käyttää perisyntioppia käsiteltäessä. Tällöin ne ovat tuttuja eikä niitä ymmärretä väärin, vaan niiden avulla voidaan olion olemus erottaa siihen satunnaisesti liittyneestä.⁶⁶

Yksimielisyyden ohje pitäytyy siis erotteluun substanssin ja aksidenssin välillä, koska manikealaiset käyttivät epäjohdonmukaisesti luonto-termiä: he tulkitisivat sen toisinaan ihmisen olemukseksi (vrt. substanssi), toisinaan taas ihmiseen piintyneeksi hyväksi tai pahaksi luonteeksi (vrt. aksidenssi). sekä Yksimielisyyden ohjeessa että Lutherilla ihmisen luonto ja siihen liittyvät kyvyt erotetaan perisyntistä. Substanssi ja aksidenssi toimivatkin siten eräänlaisina apukäsitteinä, joiden avulla saadaan muun muassa ero Lutherin ja manikealaisten käsitysten välille.⁶⁷

Kolmanneksi Yksimielisyyden ohjeessa todetaan, että ”perisynti ei ole mitään itsessään olevaa”, toisin sanoen sitä ei voi erottaa ihmisluonnosta siten, että ”luonto olisi Jumalan silmissä puhdas, hyvä, pyhä ja turmeltumaton ja yksin siinä asuva perisynti paha”. Tällä halutaan välttää myös sellaista kantaa, jonka mukaan perisynti ei muuttaisi ihmistä todella pahaksi, vaan säilyy jollain tapaa täysin ihmisluonnosta irrallisena ominaisuutena. Tarkoituksena on tuomita mitä ilmeisimmin sellainen ”Augustinuksen mainitsema manikealainen oppi”, jonka mukaan syntiä ei tee varsinaisesti perisyntin turmelema ihminen itse, vaan jokin toinen vieras tekijä ihmisessä. Yksimielisyyden ohjeessa pyritään perisyntin ja luonnon erottelusta huolimatta edustamaan näkemystä, jonka mukaan perisynti tulee reaalisesti myös osaksi ihmistä ja siten ikään kuin tämän omaksi synniksi. Näin ollen ihminen ei voi myöskään siirtää syntiä ja siitä johtuvaa syyllisyyttä jotenkin hänestä ja hänen olemuksestaan irralleen.⁶⁸ Lutherin Genesis-luennoissa olevista kuvauksista kävi ilmi, että Saatanan vuodattama synti

vaikuttaa haittaavasti niin ihmisen hengellisiin kuin psykofyysisiin toimintoihin. Luther ei myöskään siirrä synnin syyllisyyttä pelkästään ihmisen ulkopuolelle, vaikka hän korostaakin Paholaisen merkitystä syntiinlankeemuksen aikaansaajana.⁶⁹ Siten Luther ei Yksimielisyyden ohjeen tavoin myöskään edusta sellaista manikealaista kantaa, jonka mukaan synty olisi jotakin ihmisluonnosta irrallista. Hän ei myöskään edusta sellaista käsitystä, että ihminen olisi Genesiksen kolmannen luvun tapahtumien perusteella syytön. Pahuuden alkuperään palataan tarkemmin seuraavassa alaluvussa.

Edellä esitetyn perusteella voidaan todeta, että Luther ei edusta sellaista manikealaista harhaoppia, jonka Yksimielisyyden ohje tuomitsee. Vaikka Lutherin ilmaukset Saatanan (käärmeen kautta) vuodattamasta hengellisestä myrkystä muistuttavat sanallisesti jossain määrin jo varhaisessa kirkossa tuomittuja manikealaisia muotoiluja, hän on kuitenkin asiallisesti niistä hyvin kaukana. Luther myös tuomitsee eksplisiittisesti manikealaiset harhat Genesis-komentaarissaan.⁷⁰

On myös syytä muistaa, että manikealaisuus oli aikoinaan hyvin monipuolinen ja laajalle levinnyt liike, joka alkoi Manin julistuksesta Mesopotamiasa 200-luvulla, ja sen olemassaolo päättyi vähitellen Kaakkois-Kiinassa 1300-luvun jälkeen.⁷¹ Manikealaisuus vaikutti myös muun muassa nuoren Augustinuksen ajatteluun.⁷² Yksimielisyyden ohjeen kuvaama manikealaisuus tarkoittaakin nimenomaan sitä manikealaisuutta, jota Augustinus kuvasi ja kritisoi kristinuskoon kääntymisensä jälkeen.⁷³ Kysymystä, missä määrin näin kuvattu manikealaisuus vastaa liikkeen todellisia pääpiirteitä, ei ole syytä lähteä tarkastelemaan tarkemmin. Tässä yhteydessä ei ole myöskään mielekäästä ryhtyä erittelemään Lutherin tarkempaa suhdetta manikealaisuuteen. On kuitenkin huomattava, että augustiinolais-luterilainen traditio on joutunut määrittämään syntiopin nimenomaan suhteessa manikealaisuuteen, jossa on ollut selvästikin samantyyppisiä sanakäänteitä kuin esimerkiksi Lutherin tulkinnassa Genesiksen kolmannesta luvusta.

Lutherin ja Yksimielisyyden ohjeen kirjoittajien käsitykset pahuuden tunkeutumisesta ihmiseen ovat

hyvin samanlaisia. Kumpikaan ei edusta sellaista käsitystä, jonka mukaan ihminen voisi autonomisena subjektina valita pahan. Ennemminkin Saatanan myrky eli perisynti on automaattisesti jokaisen

63 ELKTK, 465, 467, 471–473; Jolkkonen 2007, 352.

64 ELKTK, 428–432; 467: ”Tämä peritty turmelus on niin suuri ja hirvittävä, että Jumala yksin Herran Kristuksen tähden voi peittää sen silmillään ja antaa sen anteeksi, kuten hän tekee kastetuille, uskoville ihmisille. Sen vääristämä ja turmelema ihmisluonto voidaan parantaa vain yhdellä tavalla: Pyhän Hengen täytyy synnyttää ja luoda ihminen uudeksi. Tämä uudistuminen pannaan tässä elämässä vasta alulle; tulevassa elämässä se on oleva täydellinen.”; 471.

65 ELKTK, 470–471.

66 ELKTK, 430–431.

67 Ks. myös esim. ELKTK, 430: ”Luther kyllä kutsuu perisyntiä luonnonsynniksi, persoonasynniksi ja olemukselliseksi synniksi. Hän ei sillä kuitenkaan tarkoita, että ihmisen luonto, persoona ja olemus sinänsä olisivat täysin yhteneviä perisyntin kanssa, vaan sellaisilla sanannoilla hän tuo ilmi eron ihmisluontoon piintyneen perisyntin ja muiden, ns. tekosyntien välillä”; ja 468–469.

68 ELKTK, 468. Vrt. BK, 853: ”— Neque ea sententia, quam Augustinus Manichaeis tribuit, ulla ratione probari potest, quod nimirum non homo ipse corruptus (ratione innati peccati originalis) peccet, sed aliud quiddam et alienum in homine, et quod Deus per legem non ipsam naturam (quatenus peccato corrupta est), sed tantum peccatum originale (quod sit in natura) accuset atque damnet.” Yksimielisyyden ohjeen näkemys synnin realisesta liittymisestä ihmisluontoon muistuttaa käänteisesti Lutherin saarnassa kahdenlaisesta vanhurskaudesta esiintyvää käsitystä vieraan eli ensimmäisen ja oman eli toisen vanhurskauden välisestä suhteesta, ks. esim. Huovinen 1991, 35–36.

69 Ks. esim. WA 42, 122 (32–34).

70 WA 42, 159 (7–16).

71 BeDuhn 2000, IX–X.

72 Kim 2006, 22: ”Augustine himself was deceived by these Manichean tricks and spent nine years what is called a hearer.”; Berg 2010, 1: ”From his nineteenth year onwards, and for nine years at least, Augustine was one of the adherents of the religion of Mani. Furthermore, he dedicated no less than one third of his literary output to the refutation of the teachings of his former co-religionists. This means that Manichaeism must be treated as a highly important and, to a certain extent, even a determining factor in Augustine’s life and work.”

73 ELKTK, 468. Ks. lisää Augustinuksen suhteesta manikealaisuuteen: Oort, Wermelinger & Wurst (eds.), *Augustine and Manichaeism in the Latin West*, 2001.

ihmisen osa – niin Aadamin ja Eevan kuin heidän jälkeläistensäkin. Tällä tavoin niin Yksimielisyyden ohjeen kuin Lutherinkin tulkinta poikkeaa sellaisista pelagiolaisista käsityksistä, jotka suhtautuvat liian optimistisesti syntiinlangenneen ihmisen omiin kykyihin.⁷⁴

Pahuuden alkuperä

Tarkastelen lopuksi Yksimielisyyden ohjeessa esitettyä käsitystä pahuuden alkuperästä. Teoksen tiivistelmässä todetaan muun muassa, että ”Perkele ei pysty luomaan yhtään substanssia vaan ainoastaan Jumalan sallimuksesta turmelemaan Jumalan luoman substanssin”.⁷⁵ Näin ollen Yksimielisyyden ohje ei näytä edustavan sellaista dualismia, jossa Perkele ja Jumala olisivat tasaveroiset. Perkele ei pysty esimerkiksi Jumalan tavoin luomaan substanssia. Sen sijaan Perkele pystyy turmelemaan ihmisen luonnon. Tämä käy ilmi ohjeen selityksestä (*Solida declaratio*):

Myös annetaan Jumalalle kunnia, kun ihmisessä oleva Jumalan teko ja luomus oikealla tavalla erotetaan Perkeleen teosta, joka on luonnon turmellut. – Jumala ei ole synnin luoja, alkuunpanija eikä syy, vaan synti, joka on Perkeleen tekoa, on tullut maailmaan yhden ihmisen kautta Perkeleen yllytyksestä (Room. 5, 1. Joh. 3) – Vielä nytkään, tämän turmeluksen vallitessa, ei syntiä meissä luo eikä tee Jumala, vaan sen ihmisluonnon myötä, joka yhä edelleen on Jumalan luomistyötä, siirtyy perisynti syntistä siementä olevalta isältä ja äidiltä ruumiillisessa sikiämisessä ja syntymässä eteenpäin – Ei perisynti ole alkuisin Jumalasta, Jumala ei ole synnin luoja eikä aiheuttaja. Perisynti ei ole Jumalan luomaa, vaan se on Perkeleen tekoa.⁷⁶

Tämän lausuman tarkoituksena on kieltää näkemys, jonka mukaan Jumala olisi instrumentaalisesti synnin alkuperä. Asiakirja nimittäin tähdentää, että perisynti on lähtöisin Perkeleestä ja että se etenee suoraviivaisesti lankeemuksen jälkeen. Perkele on siis saanut aikaan perisyntin tai yllyttänyt ihmisluontoa paratiisissa sillä tavoin, että perisynti on ikään kuin siirtynyt tai syntynyt Perkeleen kautta ihmisluontoon. Sen jälkeen kun paratiisissa ole-

vat ensimmäiset ihmiset saastuivat siitä, perisynti on siirtynyt siittämisen yhteydessä kaikkiin myöhempiin sukupolviin. Perisynti siirtyy siis geneettisesti.

Tästä huolimatta Yksimielisyyden ohje ei vastaa yksityiskohtaisesti kysymykseen, miksi Jumala antoi synnin tulla maailmaan. Systemaattinen vastaus kysymykseen ainakin Genesiksen kolmannen luvun valossa on mahdotonta. Silti Yksimielisyyden ohje antaa jonkinlaisen vastauksen teodikean ongelmaan:

Tämä mielessään on hurskaiden kristittyjen syytä ihmetellä Jumalan sanomatonta hyvyyttä. Luulisi Jumalan heti heittävän sellaisen turmeltuneen, tärveltyneen ja syntisen massan pois, helvetin tuleen. Mutta hän ottaakin sen muovaillakseen, tekee siitä sen ihmisluonnon, joka meillä nyt on, vaikka synnin surkeasti turmelemana, ja puhdistaa sen synnistä, pyhittää ja pelastaa sen Poikansa kautta. Tästä uskonkohdasta käy luonnon ja perisyntin välinen ero vastaansanomattoman selvästi ilmi.⁷⁷

Vaikka lainaus vihjaakin siihen, että Jumalan suunnitelman tarkoituksena on nimenomaan Pojan ja tämän kautta saadun pelastuksen kirkastaminen, se ei vastaa kysymykseen, miksi synti tuli Jumalan sallimuksesta maailmaan. Lainauksessa korostuu myös Jumalan hyvyys ja armollisuus syntistä kohtaan. Lisäksi lainaus näyttää viittaavan siihen, että ihminen ei voi tuomita tai arvioida Jumalaa, joka säästää syntisen tuholta ja muun muassa puhdistaa tämän synnistä. Näin ollen Yksimielisyyden ohjeessa toistuu pahuuden alkuperän suhteen neljä täysin samaa elementtiä kuin Lutherinkin tulkinnassa:

- 1) Ihminen ei voi tuomita tai syyttää Jumalaa (peri)synnin ja pahuuden tulosta maailmaan.⁷⁸
- 2) Lankeemuksessa esille tulleen pahuuden aikaansaajana toimii (ainakin instrumentaalisesti) Perkele (vrt. Saatanaan).
- 3) Pahuuden alkuperän salaisuudesta ei pyritä rakentamaan koherenttia systeemiä, joka voitaisiin eksplikoida siten, että jokainen ihminen sen ymmärtää. Vaikka Lutherin ajattelussa korostuu tällainen ajatus, hän pyrkii toisaalta

myös antamaan joitakin vastauksia pahuuden merkitykseen: a) pahuus voi harjoittaa kirkkoa ja sen jäseniä ja b) pahuuden tulo maailmaan Saatanan riivaaman käärmeen kautta jää luonnolliselle ymmärrykselle epäselvimmäksi salaisuudeksi, mutta siihen voi kuitenkin löytää vastauksen Kristuksen Hengen antaman valaisun kautta.

- 4) Nämä kolme tekijää eivät ole esteenä Jumalan hyvyteen uskomiselle.

LOPPUKATSAUS: VALITSEKO PAHUUS IHMISEN?

Olen artikkelissani tarkastellut ennen kaikkea varhaisen luterilaisuuden tulkintoja Genesiksen kolmannesta luvusta ja syntiinlankeemuksesta. Päämääränäni on ollut osoittaa, että varhaisten luterilaisten tulkinnat poikkeavat merkittävällä tavalla esimerkiksi nykyisestä katolisen kirkon katekismuksesta. Varhaisten luterilaisten mukaan pahuus, Perkeleen tai Paholaisen riivaaman käärmeen myrky eli perisynti valitsee ja ottaa Jumalan salatusta sallimuksesta valtaansa ihmisen. Sen sijaan katolisen kirkon katekismus esittää ihmisen paljon autonomisempänä subjektina syntiinlankeemuksessa. Sen mukaan ihminen esimerkiksi valitsee itsensä Jumalan yli. Nähdäkseni tässä piilee myös ratkaiseva luterilaisuuden ja katolisuuden ero: luterilaiset korostavat Jumalan suvereniteettia, katoliset ihmisen autonomisuutta syntiinlankeemuksessa.⁷⁹ Itse asiassa Jumalan suvereeni toiminta ja ”Paholaisen myrky” efektiivisyys ovat erityispiirteitä, joiden perusteella luterilaiset eroavat monien muidenkin kirkkokuntien kuin pelkästään katolisen kirkon kannoista. Tämän vuoksi Jumalan suvereenius on luterilaisuuden yksi keskeisimpiä teologisia teemoja, ellei jopa keskeisin. Jumalan suvereeniuuden korostus on läheisessä suhteessa vanhurskauttamisoppiin. Lutherin vanhurskauttamisopissa tähdentyy jatkuvasti ajatus, jonka mukaan Jumala on niin forensisen kuin efektiivisenkin vanhurskauttamisen subjekti alusta loppuun saakka.⁸⁰

Vanhurskauttamisopin lisäksi Lutherin korostama Jumalan suvereenius sulkee sisäänsä myös

luomisen ja pahuuden teologiat. Jumalahan luo ja pitää Lutherin mukaan suvereenisti yllä maailmaa ja jostain ihmiselle tuntemattomasta syystä antaa pahuuden luikerrella maailmaan. Luettuani useita Lutherin teoksia olen tullut siihen tulokseen, että hän koki Jumalan suvereniteetin useimmiten lohduttavaksi. Itse asiassa Luther muistelee laajemmassa Galatalaiskirjeen kommentaarissaan oppisänsä Johann von Staupitzin sanoneen, että häntä lohduttaa ajatus, että ”tämä meidän armonoppimme antaa koko kunnian ja kaiken yksin Jumalalle, eikä ihmisille mitään”. Tämä ajatus lohdutti myös Lutheria itseään.⁸¹

Nämä näkökulmat Jumalan suvereniteettiin ja teologiseen determinismiin Lutherin teologiassa on rakennettu vielä suhteellisen sporadisten viittausten perusteella. Se, missä määrin Lutherin teologiaa kokonaisuudessaan voidaan kutsua teologisen determinismin läpäisemäksi vaatii lisäselvitystä ja huomattavasti laajempaa lähdemateriaalia. Myös moraalien ja ihmisen syyllisyyden välisen suhteen samoin kuin muiden determinismiin liittyvien vaikeiden teemojen lähemmän tarkastelun siirrän myöhemmäksi.

74 ELKTK, 465, 467.

75 ELKTK, 431.

76 ELKTK, 465–466, 470.

77 ELKTK, 469–470.

78 Ks. Lutherin perisyntikäsitteestä myös WA 47, 661 (29)–666 (20).

79 Ks. esim. WA 40 I [Dr], 131 (21)–132 (16)

80 Ks. esim. Bayer 2008, 194; Huovinen 1991, 208; Kolb 2009, 95–109, erit. s. 97–98; WA 2, 145 (1)–152 (12).

81 WA 40 I [Dr], 131 (21)–132 (16): ”Sic memini D. Staupitium, tunc summum virum et Vicarium ordinis Augustiniani, inicio causae meae ad me dixisse: Hoc me, inquit, consolatur, quod haec doctrina nostra gratiae totam gloriam et omnia soli Deo tribuit, hominibus nihil. Deo autem (id quod luce clarius est) nihil gloriae, bonitatis etc. attribui non potest. Sic tum me consolabatur.”

LÄHTEET JA KIRJALLISUUS

- BK *Die Bekenntnisschriften der evangelisch-lutherischen Kirche*. Herausgegeben im Gedenkjahr der Ausburgischen Konfession 1930. 8. Auflage. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- BHS *Biblia Hebraica Stuttgartensia*. Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft. 1997.
- BP *Bittipiilia 2000*. Vantaa: TAKSO-ohjelmistot Oy.
- BS *Biblia Sacra Vulgata*. Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft. 2006.
- CCC *Catechism of the Catholic Church. With Modifications from the Editio Typica*. New York, London, Toronto, Sydney, Auckland: Doubleday. 1995.
- CDDCT *Canones et Degreta Dogmatica Concilii Tridentini./The Canons and Dogmatic Decrees of the Council of Trent. A.. D. 1563*. <http://www.ccel.org/ccel/schaff/creeds2.v.i.i.html>; luettu 8.3.2010.
- KR 1992 *Pyhä Raamattu*. Suomen evankelis-luterilaisen kirkon kirkolliskokouksen vuonna 1992 käytöön ottama suomennos.
- S *Septuaginta*. Editio altera. Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft. 2006.
- SELK Suomen evankelis-luterilaisen kirkon katekismus. Helsinki: Edita. 1999.
- ELKTK *Evankelis-luterilaisen kirkon tunnustuskirjat*. Helsinki: SLEY-kirjat. 1998.
- WA *D. Martin Luthers Werke*. Kritische Gesamtausgabe. Weimar 1883–.
- ARNOLD, BILL T.
2009 *Genesis*. Cambridge: Cambridge University Press.
- ASENDORF, ULRICH
1998 *Lectura in Biblia: Luther's Genesisvorlesung (1535–1545)*. Forschungen zur systematischen und ökumenischen Theologie 87.
- BATKA, LUBOMIR
2007 *Peccatum radicale. Eine Studie zu Luthers Erbsündeverständnis in Psalm 51*. Europäische Hochschulschriften. Reihe XXIII: Theologie 847. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- BAYER, OSWALD
2008 *Martin Luther's Theology: A Contemporary Interpretation*. Grand Rapids, MI: William B. Eerdmans.
- BE DUHM, JASON DAVID
2000 *The Manichaean Body: In Discipline and Ritual*. Baltimore & London: The Johns Hopkins University Press.
- BELL, T. M. M. A. C.
2005 "Man is a Microcosmos: Adam and Eve in Luther's Lectures on Genesis (1535–1545)". *Concordia Theological Quarterly* 69:2, 159–184.
- BERG, JACOB ALBERT VAN DEN
2010 *Biblical Argument in Manichaean Missionary Practice: The Case of Adimantus and Augustine*. Nag Hammadi and Manichaean Studies 70. Leiden: Brill.
- BEUTEL, ALBRECHT
1991 *In dem Anfang war das Wort: Studien zu Luthers Sprachverständnis*. Tübingen: J.C.B. Mohr (Paul Siebeck).
- DALFERT, INGOLF U.
2008 *Malum: Theologische Hermeneutik des Bösen*. Tübingen: Mohr Siebeck.
- EBELING, GERHARD
1991 *Evangelische Evangelienauslegung: Eine Untersuchung zu Luthers Hermeneutik*. 3. Auflage durchgesehen und erweitert um ein Nachwort des Verfassers. Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck).
- ECK, JOHANNES
1527 *Enchiridion Locorum communium aduersus Lutteranos*, Ab auctore iam quarto recognitu[m] et tribus locis auctum, à pluribus mendis Calcographi emunctum. Ingolstadii.
- GEORGES, KARL ERNST (AUSGEARBEITET V.)
1998 *Ausführliches lateinisch-deutsches Handwörterbuch aus den Quellen zusammengetragen und mit besonderer Bezugnahme auf Synonymik und Antiquitäten unter Berücksichtigung der besten Hilfsmittel ausgearbeitet* (unveränderter Nachdruck der achten verbesserten und vehrmehrten Auflage von Heinrich Georges): Zweiter Band. Hannover: Hahnsche Buchhandlung.

- GREENE-MCCREIGHT, K. E.
1999 *Ad litteram: How Augustine, Calvin, and Barth Read the "Plain Sense" of Genesis 1–3*. Issues in Systematic Theology 5. New York: Peter Lang.
- HAGEN, KENNETH
1993 *Luther's Approach to Scripture as seen in his "Commentaries" on Galatians 1519–1538*. Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck).
- HAIKOLA, LAURI
1958 *Studien zu Luther und zum Luthertum*. Uppsala universitetes årsskrift. Uppsala: A.-B. Lundequistska Bokhandeln.
- HUOVINEN, EERO
1989 *Kuolemattomuudesta osallinen: Martti Lutherin kuoleman teologian ekumeeninen perusongelma*. Suomalaisen teologisen kirjallisuusseuran julkaisuja 130. Toinen painos. Helsinki.
1991 *Fides infantium: Martti Lutherin käsitys lapsen uskosta*. Suomalaisen teologisen kirjallisuusseuran julkaisuja 175. Helsinki.
- JOLKKONEN, JARI
2007 "Verta vaativa Jumala? Synty ja sovitusoppi valistuksen kritiikin puristuksessa". *Teologinen Aikakauskirja* 112, 338–356.
- JUNTUNEN, SAMMELI
1996 *Der Begriff des Nichts bei Luther in den Jahren von 1510 bis 1523*. Schriften der Luther-Agricola-Gesellschaft 36. Helsinki.
- KIM, YOON KYUNG
2006 *Augustine's Changing Interpretations of Genesis 1–3: From De Genesi contra Manichaeos to De Genesis ad Litteram*. Lewiston: The Edwin Mellen Press.
- KOIVISTO, JUSSI
2009 "The Common Future of Luther and Biblical Studies". *Sixteenth Century Journal. The Journal of Early Modern Studies* XL, No. 1. 251–252.
- KOLB, ROBERT
2009 *Martin Luther: Confessor of the Faith*. Christian Theology in Context. Oxford University Press.
- KRISTEN E. KVAM
2004 "Equality in Eden? Gender Dynamics and Luther's Lectures on the Creation of Adam and Eve". *Seminary Ridge Review* (Spring 2004).
1992 *Luther, Eve, and Theological Anthropology: Reassessing the Reformer's Response to the Frauenfrage (Woman Question)*. Julkaisematon väitöskirja.
- KVAM, KRISTEN E.; SCHEARING, LINDA S. JA ZIEGLER, VALARIE H. (EDS.)
1999 *Eve & Adam: Jewish, Christian, and Muslim Readings on Genesis and Gender*. Bloomington: Indiana University Press.
- LILJEQVIST, MATTI
2004 *Heprea-suomi, aramea-suomi Vanhan testamentin sanakirja*. Keuruu: Aikamedia Oy.
- LUST, J & EYNIKEL, E. & HAUSPIE, K.
2003 *Greek-English Lexicon of the Septuagint*. Revised Edition. Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft.
- LUTHER, MARTTI
2003 *Galatalaiskirjeen selitys*. Suom. Jukka Thurén. Helsinki: SLEY-kirjat.
2004 *Ensimmäisen Mooseksen kirjan selitys 1–7*. Suom. Heikki Koskeniemi. Suomen Luther-säätiö.
- MANNERMAA, TUOMO
1980 *In ipsa fide Christus adest: Luterilaisen ja ortodoksisen kristinuskonkäsityksen leikkauspiste*. Missiologian ja ekumeniikan seuran julkaisuja XXX.
- MATTOX, MICKEY
2009 "Luther on Eve, Women, and the Church". *The Pastoral Luther: Essays on Martin Luther's Practical Theology*. Ed. Timothy Wengert. Lutheran Quarterly Books. Grand Rapids, MI: W. B. Eerdmans.
2003 "Defender of the Most Holy Matriarchs": *Martin Luther's Interpretation of the Women of Genesis in the Enarrationes in Genesim, 1535–1545*. Studies in medieval and reformation thought 92. Leiden: Brill.
- MAXFIELD, JOHN A.
2008 *Luther's Lectures on Genesis and the Formation of Evangelical Identity*. Sixteenth Century Essays & Studies 80. Kirksville: Truman State University Press.
- MIDELFORT, H. C. ERIK
1999 *A History of Madness in Sixteenth-Century Germany*. Stanford University Press.

- OORT, JOHANNES VAN, WERMELINGER, OTTO & WURST, GREGOR
- 2001 *Augustine and Manichaeism in the Latin West. Proceedings of the Fribourg-Utrecht International Symposium of the International Association of Manichaeic Studies (IAMS). Nag Hammadi and Manichaeic Studies: XLIX.* Leiden: Brill.
- PIRINEN, KAUKO
- 1998 ”Luterilaisen kirkon tunnustuskirjat”. *Evanke-lis-luterilaisen kirkon tunnustuskirjat.* Helsinki: SLEY-kirjat, 15–27.
- RÄISÄNEN, HEIKKI
- 2006 *Rosoinen Raamattu.* Helsinki: WSOY.
- SCHWANKE, JOHANNES
- 2004 *Creatio ex nihilo: Luthers Lehre von der Schöp-fung aus dem Nichts in der Großen Genesis-vorlesung (1535–1545).* Theologische Bibliothek Töpelmann 126. Berlin: Walter de Gruyter.
- TEINONEN, SEPPO A.
- 1999 *Teologian sanakirja.* Helsinki: Kirjapaja.
- VAINIO, OLLI-PEKKA
- 2006 ”Luonnontieteiden ja teologian liitto? Alister E. McGrathin A Scientific Theology -projekti”. *Teologinen Aikakauskirja* 111, 478–489.
- WENGERT, TIMOTHY J.
- 2006 *A Formula for Parish Practice: Using the For-mula of Concord in Congregations.* Lutheran Quarterly Books. Grand Rapids, MI: W.B. Eerd-mans.
- WENHAM, GORDON J.
- 1987 *Genesis 1–15.* World Biblical Commentary 1. Waco, TX: World Books.